

NAZARIN HAUSAR ‘YAN GWANJO A KASUWAR QOFAR WAMBAI,
KANO.

NA

RAMADAN ABUBAKAR IBRAHIM

SPS/12/MHA/00023

M.A THESIS

BINCIKEN DA AKA GABATAR DOMIN CIKASA WANI VANGARE
NA SAMUN DIGIRI NA BIYU (M.A HAUSA) A SASHEN KOYAR DA
HARSUNAN NIJERIYA, JAMI’AR BAYERO, KANO.

FABRERU, 2017

SHAI DAR AMINCEWA

Wannan bincike, an karanta shi a tsanake, kuma an amince cewa ya cika sharuxxa domin bayar da digiri na biyu a vangaren harshen Hausa.

Professor Usman Usaini Fagge
(Jagoran bincike)

---

kwanan wata

Professor Mu'azu Sani Zariya
(Mai duba bincike na cikin gida)

---

kwanan wata

Professor Salisu Ahmad Yakasai
(Mai duba bincike daga waje)

---

kwanan wata

Dr. Aliyu Mu'azu

---

kwanan wata

Shugaban Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya

Jami'ar Bayero, Kano.

SADUKARWA

Na sadukar da wannan aiki nawa ga mahaifana, marigayi Gwani Ibrahim Abubakar Ramadan da Hajiya Fatima Adamu, bisa tarbiyya da suka ba ni tun daga haihuwata har zuwa girmana. Ina roqon Allah (S.W.T) ya saka musu da gidan Aljannar Firdausi. Amin.

GODIYA

Godiya da yabo sun tabbata ga Ubangiji mai girma da buwaya, wanda ikonsa da isarsa da bunqasarsa suke tsakanin sammai da qassai. Tsira da aminci su tabbata ga mafi kyawun halitta, Annabi Muhammadu (S.A.W) da sahabbansa da ahlin gidansa da tabi'ai da duk waxanda suka bi tafarkinsu har zuwa ranar qarshe. Amin.

Haka kuma, ina miqa godiya ta musamman ga jagoran wannan bincike, Farfesa Usman Usaini Fagge, wanda ya ba ni lokacinsa tare da yin haquri da halayyarmu ta xalibai, da kuma jajircewa wajen duba mini kurakuraina a lokacin da nake gudanar da wannan bincike. Ina roqon Allah ya qara masa lafiya, ya kuma albarkaci zuri'arsa. Amin.

Ina godiya ga dukkan Malamanmu, musamman ma na Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, kamar Shugaban Sashe Dr. Aliyu Mu'azu da Farfesa Mu'azu Sani Zariya da Farfesa Abdulqadir Xangambo da Farfesa Isa Mukhtar da Farfesa Hafizu Miko Yakasai da Dr. Yakubu Magaji Azare da Dr. Umma Aminu da Dr. Aliyu Musa da Dr. Ibrahim Garba Satatima da Malam Habibu Sani Vavura da Dr. Umma Ado Abbas da Dr. Muhammad

Tahar Adam (Baba Impossible) da Dr. Ahmad Magaji da sauran waxanda ban ambata ba. Ina roqon Allah ya yi musu kyakkyawan sakayya.

Ina godiya ga ‘yan’uwana na karatu, abokan arziqi, kamar Sulaiman Wakili da Isma’il Aliyu Waziri da Ibrahim Gali da Ibrahim Oga da Auwal da Idris Kargi da Hannatu da Aisha Wudilawa, da sauransu.

Godiya da jinjina ga Alhaji Nasidi Maigwanjo da Alhaji Ibrahim da Alhaji Usman da Alqasim Birget da sauran ‘yan kasuwar gwanjo da ke Qofar Wambai, bisa haxin kai da suka ba ni a lokacin da nake gudanar da wannan bincike. Allah ya raya masu zuri’a tare da yi musu albarka cikin kasuwancinsu.

Ba zan manta da ‘yan’uwana ba, irin su Malam Qaribu Ramadan da Mujtaba Ramadan da Fatihu Ramadan da Kakisu Ramadan da Muhammad Ramadan da Bashir Ramadan da Abdullahi Ramadan da Kamilu Ramadan da Munir Ramadan da Usman (Barrister) Ramadan da Umar Ramadan da Maryam Ramadan da Sadiya Ramadan da Hadiza Ramadan da Zaliha Ramadan da sauran jama’ar gida. Allah ya sa Qur’ani ya cece su bisa hidimar da suka yi da shi.

Ina godiya ga abokaina waxanda muke faxi-tashi da su, kamar Yakubu Uba da Abdussalam Wada Haladu da Shazali Sammani da Magaji

Aikawa da Bello Mu'azu da Gwani Mahdi Nasir da Yahaya Tijjani da sauran abokan arziqi. Allah ya tara mu a aljanna mu yi wa juna barka. Amin.

Daga qarshe, ina matuqar godiya ga maixakina Amina Hajjaj Xanqani da 'ya'yana Ibrahim (Khalil) da Abdulqadir (Khalifa). Ina roqon Allah ya raya su cikin addinin musulunci, ya sa su cikin ceton Alqur'ani mai girma, amin.

ABUBUWAN DA KE CIKI

Taken Bincike	-----
Shaidar Amincewa	-----i
Sadaukarwa	-----ii
Godiya	-----iii
Qunshiya	-----vi
Abstract	-----x
Tsakure	-----xi

BABI NA XAYA

Gabatarwa

• Sharar Fage	-----1
1.1 Taqaitaccen Tarihin Sana'ar Gwanjo	-----7
1.2 Taqaitaccen Tarihin Kasuwar Qofar Wambai	-----9
1.3 Ma'anar Harshe	-----
10	

1.4	Ma'anar Karin Harshe-----	11
1.5	Ire-iren Karin Harshe-----	13
1.5.1	Karin Harshe na Nahiya-----	14
•	Karin Harshe na Matsayi-----	14
1.6	Ma'anar Ilmin Walwalar Harshe-----	14
1.7	Dalilin Gudanar Da Bincike-----	15
1.8	Muhimmancin Bincike-----	16
1.9	Hasashen Bincike-----	17
1.10	Farfajiyar Bincike-----	17
1.11	Kammalawa-----	-18

BABI NA BIYU

Bitar Ayyukan da Suka Gabata

2.0	Gabatarwa-----	-19
2.1	Bitar Ayyukan da Suka Gabata-----	-19
2.8	Kammalawa-----	--39

BABI NA UKU

Hanyoyin Gudanar da Bincike

3.0	Gabatarwa-----	---40
3.1	Tsarin Gudanar da Bincike-----	---40
3.1.1	Hira/Tattaunawa-----	----41
3.1.2	Adadin kason da aka yi amfani da shi-----	---42
3.1.3	Lura ta Kai Tsaye-----	---44
3.1.4	Karance-karance-----	---45

3.1.5 Yadda Aka Gudanar da Bincike-----
---46

3.2 Ra'in da aka yi amfani da shi-----
----47

3.3 Kammalawa-----
----48

BABI NA HUXU

Nazarin Hausar ‘Yan Gwanjo a Kasuwar Qofar Wambai, Kano

4.0 Gabatarwa-----
----49

4.1 Faxaxa Ma'anar Kalamannan Asali-----
----49

4.1.1 Misalan Faxaxa Ma'anar Kalmar Asali -----
----52

4.1.2 Harxantawa-----
----60

4.1.3 Qirqirar Kalmar Da Babu Ita-----
----69

4.2 Dangantakar Tsohuwar Ma'anar Kalma Da Sabuwa-----
----70

4.3 Adadin Kason Kalaman ‘Yan Gwanjo-----
----76

4.4 Kammalawa-----
-----77

BABI NA BIYAR

Jawabin Kammalawa

5.0 Gabatarwa-----
----78

5.1 Taqaitawa-----
---78

5.2 Sakamakon Bincike-----
----79

Manazarta-----
----80

Rataye-----
----85

ABSTRACT

This research, in use by sellers of pre-owned clothes at Qofar Wambai market, Kano, found the establishment of new meanings for the expression they use. These people engaged in selling pre owned clothes use specialized expression in Hausa, in communicating among themselves, such that not all Hausa speakers would understand these expressions, except those who know them. It is understood that they employ semantic extension in expounding the meaning of an expression or expressions, which shows the relationship between the old meaning and the new meaning.

TSAKURE

Wannan bincike a kan salon Hausar ‘yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai, Kano, ya tabbatar da samuwar sababbin ma’anonin kalaman da suke amfani da su. Waxannan mutane da ke sana’ar sayar da kayan gwanjo suna yin amfani da kevavvun kalamai ko kalmomi na Hausa wajen sadarwa, ta yadda ba kowane mutum zai iya fahimtar ma’anonin waxannan kalamai ba, sai wanda ya san su. An fahimci cewa suna faxaxa ma’anar kalmomi ko kalamai, wanda hakan yake nuni da irin dangantakar da ke tsakanin tsohuwar ma’ana da sabuwar ma’ana.

BABI NA XAYA

GABATARWA

1.0 Sharar Fage

Nazari a kan karin harshe ba sabon abu ba ne a ilimin kimiyyar harshe, masana da dama sun yi rubuce-rubuce game da haka. Salon maganganu a harshen Hausa abu ne mai faxin gaske, saboda haka ne masana daban-daban suke xaukan al'ummu daban-daban don yin nazarin maganganunsu. Misali Sani (1988) da Baba (1988) da Haiba (2001) da Abdu (1991) da Mukhtar (2002) da Shafa'atu (2012) da Yahaya (2012), da sauransu. Duk waxannan hujjoji ne da suke tabbatar mana cewa karin harshe abu ne mai faxin gaske, musamman ma a harshen Hausa.

A dunqule, za mu iya cewa karin harshe na nufin 'yan bambance-bambance na tsarin sauti da tasrifi da ma'anar kalmomi da ke samuwa bisa dalilin bambancin wurin zama da tsarin zamantakewar al'umma mai harshe xaya. Harshen Hausa cike yake da bambance-bambancen lafazi da ma'anar kalmomin zamantakewa ko kuma rukuni.

Duk da waxannan ayyuka da aka gabatar, ba a samu an yi aiki a kan harshen 'yan gwanjo ba a birnin Kano. Wannan dalili ne ya sa na ga ya kamata in fito da waxannan lafuzi da ma'anoninsu fili. Dalili kuwa, shi ne,

wata rana na shiga kasuwar Qofar Wambai da maraice don na sayo takalmi a wurin abokina. A lokacin da muke cinikin takalmin, sai na ji ya ce bari in yi ma “qofa” saboda kai ne. Sai na ce mece ce kuma qofa? Sai ya ce rafi. Bayan mun gama na kama hanya ina tafiya a kasuwar sai na ji wani ya zo wucewa yana cewa ana “rani” a kasuwa yanzu. Da na ji haka, sai na tabbatar cewa waxannan ‘yan kasuwa lallai suna da wani harshe da suke amfani da shi, wanda idan kai ba ka cikinsu, ba za ka fahimci lafuzansu ba. Wannan dalili ne ya sa na ga ya kamata in yi nazarin waxannan lafuzo don sauqoqo fahimtar waxannan mutane a harkarsu ta ciniki.

Kamar yadda aka sani, Kano gari ne na kasuwanci, inda mutane daga wurare da dama kan zo saboda shi. Wato ke nan a sakamakon haxuwar da mutane kan yi daga wurare daban-daban sai ya haifar da wani karin harshe na daban. Sana’ar kayan gwanjo a wurin Hausawa tana xaya daga cikin sana’o’in zamani idan aka kwatanta ta da sauran sana’o’in Hausawa, kamar rini da dukanci da saqa, da sauransu. Saboda nau’in kayan da ‘yan gwanjo ke sayarwa za ka iske ba irin kayanmu ne ba, mun same su ne a sakamakon zuwan baqi. Waxannan baqin kuwa su ne Larabawa da kuma Turawa.

Zuwan Larabawa qasar Hausa: Hulxa dai musamman ta cinikayya da ziyarce-ziyarce a tsakanin qasashen Larabawa da qasar Hausa ta daxe qwarai. Shi kansa Bayajida wanda ake cewa shi ne asalin kafuwar daulolin

Hausa a Daura da Biram da Rano da Katsina da Gobir da Zazzau a wajen qarni na 9 zuwa na 10, daga Bagadaza yake, watau Bagdad ta qasar Larabawa; kuma sunansa sosai shi ne Abu Yazid, wanda daga baya aka Hausance sunan zuwa Bayajida. Muhimmin tasirin da aka samu a sakamakon hulxoxi tsakanin qasar Hausa da qasashen Larabawa shi ne samuwar ximbin kalmomin Larabci a cikin harshen Hausa da kuma samuwar addinin musulunci, sannan kuma ga samuwar hanyar rubutu da Ajami. Waxannan sun samu ne domin musulunci addini ne wanda yake tafiya tare da wayar da kan al'ummar da ta karve shi, ta hanyar ilmantarwa cikin karatu da rubutu, da amsa fatawa da kuma faxakarwa cikin wa'azi na sauraro. A hankali a hankali sai aka samu al'ummar Hausawa sun shiga musulunci.

Masu ilimin tarihi sun nuna cewa kafin musulunci ya iso qasar Hausa sai da ya fara biyowa ta wasu sassa na qasashen Afrika ta yamma tukuna, kamar Senegal da Mali da sauransu. Amma kuma malaman addini kamar limamin Bauchi Alhaji Ahmadu Muhammad da Malam Nasiru Kabara na Kano sun nuna cewa musulunci ya iso Afrika ta Yamma, musamman Agadas da Barno, sannan ya qaraso qasar Hausa tun zamanin Sayyadina Mu'awiyya xan Sufiyanu, wanda ya turo Uquba Ibn Nafi ya zo ya kawo musulunci da littattafan addini Afirka ta Yamma. Haka kuma, tarihi ya

tabbatar da cewa musulunci ya daxe da isowa Barno, kamar yadda aka nuna a cikin wani littafi mai suna *Tarihis Sudan*, cewa tun qarni na 9 ne aka buxe wani sashi na koyarwa mai suna *Ruwaq al-Barno* a can Jami'ar Azahar ta qasar Misira, mutane daga kasar Kanemi suka zuwa koyo ilimi.

To haka dai za a yi ta cin karo da bayanai cikin littattafan tarihi masu nuna cewa akwai xuriyar isowar addinin musulunci qasar Hausa wajen shekara dubu da suka wuce. Dangane da shigowar musulunci kuwa abin da kusan duk littattafan tarihi suka yarda a kai shi ne addinin musulunci ya qara qarfafa musamman a qarni na goma sha biyar ne lokacin da:

- Wata qungiya ta Fulani Torankawa da Sulluvawa malamai a qarqashin shugabancin Shehun Malami, Waliyyi, mai suna Musa Jakollo suka iso qasar Hausa daga Futa Toro ta qasar Melle, suka kawo addinin musulunci da littattafan addini masu tarin yawa a kan fannonin Fiqhu da Shari'a da Lugga a zamanin Sarkin Kano Yakubu wanda ya yi zamani shekarar 1452 zuwa 1463.
- Sai wata qungiya ta Wangarawa, a qarqashin jagorancin Malam Abdurrahman zagaiti waxanda suka taso daga Senegal ta qasar Melle da niyyar zuwa aikin Hajji, suka je Gobir, wasu suka wuce Katsina. Daga cikinsu ne kimanin mutum arba'in suka zarce zuwa Kano a

zamanin Sarkin Kano Muhammadu Rumfa wanda ya yi sarauta daga shekarar 1463 zuwa 1499.

- Bayan zuwan Wangarawa, sai wani malami, waliyyi mai suna Shehu Abdulkarim Almaghili wanda ya taso daga Tilimsan (Tuwat) ta qasar Marocco ya isa Katsina a zamanin sarkin Katsina Ibrahim Maje a shekara ta 1494.

Duk waxannan bayanana da muka ambata a sama sun nuna mana cewa a qarni na 15, ilmin addinin musulunci ya fara qarfi a qasar Hausa. (Yahaya: 8-10)

Zuwan Turawa qasar Hausa: Bayan baƙi Larabawa sun zo qasar Hausa sama da shekaru xari biyu (200) da suka wuce, sai aka qara samun waxansu al'ummun wato Turawa suka shigo qasar Hausa. A cikin qarni na sha tara zuwa na ashirin ne Turawa masu ziyarar binciken qasa da masu yaxa addinin kirista ne suka shigo Afirka ta Yamma wadda ta haxa da qasashen Hausa. Daga baya ne Turawa suka shiga hulxar ciniki. Yadda abin ya faru a taqaice shi ne. A can Ingila, wani Bature wai shi Sir George Goldie ya kafa wani kamfanin ciniki mai suna United Africa Company (watau U.A.C) a cikin shekarar 1879 don qarfaƙa ciniki tsakanin Turawan Ingila da mutanen qasar nan. Sai Gwamnatin Ingila ta amince da wannan

kamfani da Goldie ya kafa, ta canza masa suna ya zama Royal Niger Company, ta ba kamfanin izinin yin ciniki da gudanar da mulki a garuruwan kewayen kogin Neja (watau sashin jihohin arewa na yanzu). Sai kuma a shekarar 1897 ne Gwamnatin Ingila ta naxa wani babban jami'in soja mai suna Lord Lugard (Lugga) don ya riqe miqamin kwamishina mai kula da harkokin tsaron wuraren Royal Niger Company ke da iko da su.

Ranar Litinin 1 ga watan Janairu, 1900 daidai, Gwamnatin Ingila ta danqa wa Lord Lugard jan mulkin Nijeriya ta Arewa. Ya je Lakwaja ya tumvuke tutar Royal Niger Company, ya kafa tutar mulkin Ingila. Sannan kuma ya yi hedikwatar Jihar Arewa a Lakwaja ya mayar da ita Zungeru. A cikin lokuta daban-daban a tsakanin shekarar 1901 zuwa ta 1903 ne Gwamna Lugga ya dinga aikawa da wasiqu zuwa sarakunan garuruwan arewa yana neman su miqa kai, wasu su bi, wasu su qi. Ya tura rundunonin sojojin Niger Constabulary suka doshi garuruwa kamar Zariya, Yola, Bauchi, Katsina, Daura, Kano, daga nan sai Sakkwato a inda aka sha artabu, daga qarshe aka qulla yarjejeniya da su a gindin giginya ranar 15 ga watan Maris na shekarar 1903. (Yahaya: 87-88.)

Waxannan baqin guda biyu (Larabawa da Turawa) da muka ambaci kaxan daga cikin tarihin zuwansu qasar Hausa, su ne waxanda a sakamakon zuwansu muka sami nau'in tufafinsu muke yin amfani da shi.

Karin harshe ko salon magana na daga cikin irin gudunmuwar da harshe yake bayarwa wajen cigaban al'umma. Domin kuwa waxannan lafuza suna nuna yadda harshe yake faxaxa daga ma'ana ta asali da al'umma suka san ta, zuwa wata sabuwar ma'ana da ta kaxaita ga wannan rukunin al'umma.

Bugu da qari, a cikin wannan kundi za a yi amfani da kalami, saboda wani lokacin 'yan gwanjo ba kalmomi kawai suke furtawa ba, suna furta yankin jimla a cikin zantukansu na yau da kullum.

1.1 TAQAITACCEN TARIHIN SANA'AR GWANJO

A hira da muka yi da Alhaji Nasidi Maigwanjo, ya tabbatar mani da cewa kalmar Gwanjo asalinta kalmar Yarabanci ce, wadda ke nufin sayar da kaya cikin rahusa. Hausawa suka are ta suna amfani da ita. Gwanjo na nufin tufafin da ake kawowa daga qasashen waje, waxanda aka yi amfani da su, ko kuma irin sharar kamfana da ake fitarwa.

A sakamakon hira da muka yi da Alhaji Ibrahim Maigwanjo ya tabbatar mani da cewa saboda illar rashin rubutu, ba a fayyace lokacin da aka fara wannan sana'ar ta sayar da kayan gwanjo ba, amma ana hasashen cewa ta fi shekara hamsin da farawa a wajen al'ummar Hausawa. Asalin sana'ar ba Hausawa ne suke yi ba, saboda nau'in tufafin ba na al'adar Hausawa ba ne. Sana'ar, Igbo ne suke yi, kafin daga baya Hausawa su shiga

ciki gadan-gadan, suna zuwa wurare daban-daban suna sayo kayan suna sayarwa. Qasashen da suke zuwa sun haxa da Togo da Benin da Malabil, da sauransu. Amma a yanzu ma ana zuwa Chana da Korea da Amurka da Ingila, da sauransu, don saro waxannan kaya.

Sana'ar gwanjo sana'a ce da ta qunshi kayayyaki da dama fiye da iri hamsin, kama daga tufafin maza da na mata da na qananan yara da safa da bel da huluna da jakunkuna da kayan sanyi da takalma da kayan qwallo da labulaye, da sauransu. Kayan gwanjo kaya ne na talakawa. Kasancewar al'umma masu qaramin qarfi sun fi yawa cikinta, shi ya sa wannan sana'a ta bunqasa ta yadda babu wata kasuwa a garin Kano da babu 'yan gwanjo.

Alhaji Nasidi Maigwanjo, wanda shi ne shugaban kasuwar 'yan gwanjo ta Qofar Wambai, ya tabbatar mani da cewa sana'ar gwanjo ta kasu kashi-kashi, domin akwai jama'a da dama waxanda kowanne akwai irin yadda yake gudanar da sana'ar tasa. Rukunin 'yan gwanjo ya qunshi:

- 'Yan Oda, masu zuwa qasashen waje don su sayo kaya.
- 'Yan Dila, masu sayar da su a dilarsa ba tare da an buxe ba.
- 'Yan Kala, masu buxe dila su zave masu kyau su sayar da tsada.

- ‘Yan Talla, masu yawo da kayan a hannu suna sayarwa, ko kuma su zuba a shago su rinqa sayarwa.
- ‘Yan Kwashe, masu sayar da marasa kyau cikin sauqi.

Umar Muhammad a wata hira da muka yi da shi, ya tabbatar mini da cewa a yanzu, akwai mutane sama da dubu xari (100,000) waxanda suke wannan sana’ a ta sayar da kayan gwanjo maza da mata. Waxansu a gidajensu, waxansu kuma su tafi qauyuka-qauyuka. ‘Yan gwanjo sun kasance suna yi wa kayansu kirari suna cewa: “Gangariya kaya mai kyau, mai kyau da kyau ko ba ya wanka”.

1.2 TAQAITACCEN TARIHIN KASUWAR QOFAR WAMBAI

Kasuwar Qofar Wambai tana xaya daga cikin sababbin kasuwanni da aka kafa daga baya a cikin birnin Kano. An kafa wannan kasuwa a cikin shekarar 1977 a lokacin mulkin Gwamnan Jihar Kano Kanar Sani Bello. A yadda tarihin wannan kasuwa ya nuna, an ce a da wurin ba komai sai itacen wuta da ake sayarwa. (Gwangwazo 2006. 16:17).

Kafuwar wannan kasuwa ta biyo bayan yawan mutane a kasuwar Sabon Gari da ta Kwari. Wato cunkushewar waxannan kasuwanni, ta sa aka samar da wannan sabuwar kasuwa. Yawancin mutanen da ke kasuwar su ne

waxanda suke da rumfunan katako a bakin kasuwar Kwari a da. An tashe su a cikin shekarar 1977.

Gwamnati ta ba ‘yan kasuwar izinin gine-ginen rumfuna da kansu. Bayan ta samar masu fili. Sai dai akan karvi wasu ‘yan kuxi idan wata ya yi. A yanzu haka, akwai rumfuna sama da dubu uku (3,000) kan tsarin layi-layi don kyautata jin dakin masu harkar kasuwanci a wannan kasuwa.

Mutane daga ko’ina, musamman daga kudancin qasar nan, kan zo wannan kasuwa domin saye da sayarwa, kamar yadda wasu mutane ‘yan asalin Kano kan fita wasu qasashe domin yin hakan. Abubuwan da ake sayarwa a kasuwar sun haxa da agoguna da takalma da yaduka da kayan gwanjo da sauransu (Gwangwazo 2006. 16:18)

1.3 MA’ANAR HARSHE

Masana da dama da suka gabata sun yi qoqari wajen ba da ma’anar harshe waxanda suka haxa da:

Galadanci da Wasu (1980) “Mutum a kowane lokaci na iya yin zance a zuci, a yayin da yake son fassara abin da zuciyarsa take nufi, wanda zai iya kasancewa ko dai farin ciki ko baqin ciki, to sai ya yi amfani da harshe. Harshe ke nan shi ne dillali na abin da zuciya take so ko qi. Irin abin da harshe yake samarwa shi ne zance ko magana”.

Fagge (1982) wanda ya ba da ma'anar harshe da cewa: "Harshe wata hanyar sadarwa ce da take amfani da sauti da kuma ma'ana, wadda kuma take da dokoki. Ya ci gaba da cewa ta hanyar harshe ne al'umma takan sanar ta kuma fahimci abubuwan da ke qunshe a zukan jama'a, kamar aqida da ra'ayi da tunani da sunayen abubuwa, da sauransu."

Salim (1986) ya rawaito daga Lado (1964) cewa "Harshe wata hanya ce ta bayyana kai da kuma hulxa tsakanin mutane wadda ba su da irinta, ko kuma shi ne zuciyar duk wani tunani da aiki na xan adam musamman dangane da abin da mutum ke ji game da qabilarsa, ko addininsa ko kuma yadda shi kansa ya xauki kansa"

Zarruq (1990:21) ya ce "Harshe baiwa ce da xaukaka wadda Allah ya baiwa xan'adam, da ita mutum yake sadarwa da mu'amala. Harshe shi ne abin da ke bambamta xan'adam da sauran dabbobi, harshe a wajen xan adam linzami ne na tunani, sauran dabbobi kuwa sai dai su yi kuka, ko gurnani, ko haushi, ko haniniya don su nuna fushinsu ko murnarsu."

1.4 MA'ANAR KARIN HARSHE

Zarruq da wasu (1990:9) sun bayyana karin harshe kamar haka "Wasu 'yan bambance-bambacen lafazi na kalmomi da jumloji, tsakanin rukunan al'umma ko shiyoyin qasa mai harshe xaya."

Salim (1990) cewa ya yi “Karin harshe, ‘yan bambance-bambance ne na lafazin kalmomi, wanda ake samu tsakanin al’umma da suke shiyyoyin qasa mai harshe iri xaya. Bambance-bambancen sun haxa da na qirar kalma da kuma nahawu.”

Fagge (1982) cewa ya yi:

“Is a body of speech which doesn’t contain within itself any sharp differences that are commonly perceived as such by its users. The term dialects refers to differences between varieties of speech in a language in terms of vocabulary, grammar, pronunciation”

Ma’anar

Maganganu ne waxanda suke a cikinsu ba su xauke da wani bambanci na zahiri da masu amfani da shi za su iya ankara da shi

gaba xayansu. A taqaiɓe, karin harshe na nufin bambance-bambancen da ake samu tsakanin kare-karen harshe na harshe guda ta fuskar kalmomi da nahawu da kuma furuci.

Sani (2002) ya kawo ma'anar karin harshe a waƙe da:

“31. To shi dai karin harshe,

Fa nau'i ne na shi harshe.

“32. Na sadarwa guda fa daxe,

Ka gane kar ka daburce.

“33. A shiyya nan ta al'umma,

Musamman ai ka kiyaye.

“34. Ake yin shi fa amfani,

Da wannan dai karin harshe.

Idan muka kalli waxannan ma'anoni, babu shakka suna bayani ne kan Karin harshe, sannan kuma za ka ga kusan duk ma'anar iri xaya ce. Yawanci, ra'ayoyi da ake ta kokawa ba su wuce cewa karin harshe ba baƙon abu ba ne. A taqaiƙe, karin harshe bambance-bambance ne da akan samu a cikin harshe guda xaya.

1.5 IRE-IREN KARIN HARSHE

A harshen Hausa, harshe mai zaman kansa, mai bunƙasa da kuma cigaba, akwai bambance-bambance da ake samu cikinsa ta fuskar nahiya ko matsayin da aka sarrafa su. Irin haka ne ya sa masana suka fahimci cewa akwai kare-karen harshe iri daban-daban. Misali karin harshen nahiya wanda ya haxa da: Kananci da Katsinanci da Sakkwatanci da Dauranci da

Haxejanci da sauransu. Shi kuwa karin harshen matsayi wannan ya fi faxi da yawa, wanda ya danganta da al'ummu daban-daban da suke gudanar da harkokinsu na yau da kullum. Misali: 'Yan gwanjo da 'yan acava da 'yan tasha da 'yan daba da 'yan siyasa da 'yan gidan yari da 'yan kantin kwari da 'yan sanda da sauransu.

Domin haka ne, masana da manazarta na wannan fanni suka karkasa karin harshen Hausa zuwa manyan kaso guda biyu dangane da matsayi da kuma nahiyar da ake sarrafa Hausar (Yakasai 2004:39). Don haka, akwai karin harshe na nahiya da na matsayi ko zamantakewa.

1.5.1 KARIN HARSHE NA NAHIYA

Karin harshe na nahiya shi ne karin harshen da ake samu a tsakanin garuruwan qasar Hausa, kuma su ne kare-karen harshe da ake samu a sakamakon bambance-bambance da ke tattare da waxannan garuruwa. (Fagge 1982). Misali, Kananci da Sakkwatanci da Katsinanci, da sauransu.

1.5.2 KARIN HARSHE NA MATSAYI

Karin harshe na matsayi shi ake kira da karin harshe na zamantakewa ko na rukuni, kamar yadda Fagge (1982) ya nuna. Shi wannan karin harshe

yana samuwa ne dangane da wasu mutane masu halayyar zamantakewa da kuma hanyoyin sarrafa harshe iri guda, wato yanayin zamantakewa yana da nasa tasirin musamman dangane da harshe, da kuma amfani da shi. Wannan nau'in karin harshe yana da qananan rukunai a sakamakon matasayi, kamar na kasuwanci da na karatu, da sauransu.

1.6 MA'ANAR ILIMIN WALWALAR HARSHE

Wannan bincike ya faxyo ne qarqashin ilimin walwalar harshe wato (Socio-linguistics), sannan kuma a fagen ilimin ma'anar kalmomi wato (Lexical semantics). Dangane da ma'anar ilimin walwalar harshe, Sharma (2005) ya ce: "Socio-linguistics is the study of speech functions according to the speaker, the hearer, their relationship and contact, the context and situation, the topic of discourse, the purpose and discourse and form of discourse."

Ma'ana:

Ilimin walwalar harshe, ilimi ne na nazarin harshe a wurin masu furuci da sauraro da kuma dangantakarsu da cuxanyarsu da zantukansu da abin da ake tattaunawa a kan sa, da dalilin zancen da kuma fuskar zance.

Schmih (2006) ya ce “Socio-linguistics is the study of linguistic indicators of culture and power”

Ma’ana:

Ilimin walwalar harshe ilimi ne da yake nazari a kan alamomi ko ma’aunan kimiyyar harshe a cikin al’adar mutane da tsarin shugabancinsu.

1.7 Dalilin Gudanar Da Bincike:

Wannan bincike musamman, da aka gudanarwa ya samu ne sakamakon yadda Hausawa masu sana’ar sayar da gwanjo suke fito da waxansu kalmomi na musamman wajen gudanar da harkokinsu. Ta irin haka ne harshen Hausa yake qara bunqasa da sababbin kalmomi waxanda ma’anarsu ta zahiri ta bambanta da sabuwar ma’ana.

Dalilin da ya sa aka gudanar da wannan bincike a wannan vangare, shi ne, xalibai da dama sun yi rubuce-rubuce a kan karin harshe, kamar Abdu (1991) da Shafa’atu (2012) da Yahaya (2012) da Yakasai (2004) da sauransu. Amma kuma, ba a kalli wannan vangare ba na rukunin Hausawa masu sayar da kayan gwanjo, musamman kasancewarta sana’a ta zamani, idan aka kwatanta ta da sauran sana’o’in Hausawa, kamar noma da rini, da sauransu.

Har ila yau, wannan nazari ya fito da yadda ma'anonin kalmomi suke sauyawa daga na asali zuwa sababbi.

1.8 Muhimmancin Bincike

Wannan bincike yana da muhimmanci domin ya fito da abubuwa kamar haka:

- Taimakawa wajen fito da kalmomi waxanda 'yan gwanjo suke amfani da su wajen aiwatar da harkokinsu.
- Taimakawa wajen havaka rumbun kalmomin Hausa da 'yan kasuwar gwanjo suke yi a garin Kano.
- Ya fito da dangantakar da take tsakanin kalmomin asali da kuma sababbi.

1.9 Hasashen Bincike:

Hasashen wannan bincike yana tafiya ne a kan nazarin harshe don fito da irin kalmomin da 'Yan gwanjo suke amfani da su wajen aiwatar da

harkokinsu, sannan ya fayyace dangantakar da ke tsakanin ma'ana ta asali da kuma sabuwar ma'ana. Don haka, binciken yana sa ran gano:

- Yaxuwar ma'ana.
- Yin aro da qirqirar kalmomin 'yan gwanjo.
- Faxaxar ma'anar asali zuwa sabuwar ma'ana.
- Havakar rumbun kalmomi na Hausa.

1.10 Farfajiyar Bincike

Wannan bincike ya ginu ne a kan karin harshe na matsayi, inda ya yi nuni da irin kalmomin da 'yan kasuwar gwanjo ke amfani da su a yayin da suke aiwatar da cinikinsu a kasuwar Qofar Wambai da ke cikin birnin Kano. Kusan kowace kasuwa da ke garin Kano akwai vangaren masu sai da kayan gwanjo, amma wannan bincike ya kalli kasuwar Qofar Wambai ne kawai, saboda ita ce babbar kasuwar da wannan rukunin jama'a ya fi yawa.

1.11 Kammalawa

Wannan babi ya yi bayani a kan sharar fage, a inda aka kawo dalilin da ya ba da sha'awar yin wannan nazari a kan 'yan gwanjo na kasuwar Qofar Wambai, Kano. Bugu da qari, an kawo taqaitaccen tarihin sana'ar gwanjo, tare da rukunansu. Sannan kuma an ba da tarihin kasuwar Qofar Wambai, a inda aka ambata cewa a lokacin Gwamnan Kano Col. Sani Bello aka kafa wannan kasuwa. An kuma kawo ma'anar harshe da ma'anar karin harshe da rabe-raben karin harshe da kuma ma'anar ilimin walwalar harshe daga bakin masana daban-daban. Sannan kuma an ambaci mutane da dama waxanda suka yi kwatankwacin irin wannan nazari na karin harshe, An kuma fito da muhimmancin wannan nazari domin nuna yadda harshen Hausa yake samun faxaxar ma'ana daga tsofaffin ma'anoni zuwa sababbi. Daga qarshe kuma an iyakance wannan nazari na kalamam 'yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai, Kano.

BABI NA BIYU

BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.0 GABATARWA

Bisa koyi da hanyoyin da magabata suka bi, wannan bincike yana bin sawun ‘yan’uwansa ta fuskar nazari. Wannan aiki ya xauki salo na zaqulo kalmomin da ‘yan kasuwar gwanjo na Qofar Wambai suke amfani da su a zantukansu na yau da kullum, inda za a nuna dangantakar da take tsakanin ma’ana ta asali da kuma sabuwa.

2.1 BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA

Kamar yadda yake a hanyar nazari, mutane da dama sun yi kwatankwacin wannan nazari, domin fito da faxin da harshen Hausa yake da shi. Akwai aikace-aikace da aka aiwatar a wannan fanni na nazarin karin harshen zamantakewa a Hausa. Ire-iren ayyukan da suka gabata a wannan fage suna da yawa, waxanda suka haxa da bugaggun littattafai zuwa kundayen neman digiri na 1-3, da maqalu da laccoci da ake gabatarwa a wurare daban-daban na ilimi, kamar yadda za mu kawo su:

Sani (1988) a kundin digirinsa na uku, ya bayyana yadda yanayin harshen siyasa yake, da siffarsa. Ya kuma kawo hanyoyin da ake amfani da su wajen faxaxa ma’anar kalmomi, kamar siffantawa ko kamantawa; Sai kuma hanyar fassara baqin kalmomi da kalmomin Hausa, da kuma ta fassara

kai tsaye da sauransu. Marubucin ya kawo jerin kalmomi masu ximbin yawa a qarqashin kowace hanya da ya kawo. Kalmomin sun haxa da: *wawura, babakere, quduri, murxiya, baqin mulki, mulkin fir'auna, tavo, santsi, qudurin arziqin qasa, da sauransu.*

Sani (1988) ya bambanta da wanda ake gudanarwa ta fuskar rukunin al'umma, tun da shi yana magana ne kan siyasa, wannan kuma kan kasuwanci.

Aujara (2012) a kundin digirinsa na uku, ya bayyana sauye-sauyen da ake samu tsakanin Larabci da Hausa sakamakon ci gaban zamani. Marubucin ya fito da sauyin ma'anar kalmomin asali da sababbi, sannan kuma ya kawo wasu kalmomin adon harshe, kamar kwatantawa da alamtarwa da kuma salon magana. Daga qarshe, ya kawo waxansu kalmomin Larabci da Hausawa suka Hausance su kamar:

Qazàfii - *Kadhaf* - *Yin sharri*

Hailàa - *Haida* - *Jinin al'ada na mata*

Bàkàrarriyah- *Bikr* - *Wadda ba ta haihuwa*

Waagilii - *Wagil* - *Wawa*

Shaazii - Shaziy - Zancen da ba za a dogara da shi ba.

Idan muka kalli wannan aiki shi ma yana da bambanci da wanda ake gudanarwa ta fuskar zubi da tsari, domin marubucin yana kallon irin sauye-sauyen ma'anoni da ake samu tsakanin Larabci da Hausa, shi kuma wannan aikin yana kallon karin harshen 'yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai, Kano.

Fagge (1982) a kundin digirinsa na biyu, ya kalli tasirin da ake samu na karin harshe wajen zaven levantattun sautuka marasa ziza a garin Kano. Ya yi bayani a kan Karin harshe na nahiya da na matasayi. Sannan ya yi taqaitaccen bayani a kan tarihin garin Kano, wanda a nan ne yake gudanar da binciken. Sai kuma ya kawo bayanai a kan bambance-bambancen qabilu, da kuma abubuwan da suka shafi ilimin walwalar harshe.

Idan muka kalli wannan aiki shi ma yana da bambanci da wanda ake gudanarwa, ta fuskar salo, domin shi marubucin yana kallon furuci ne, shi kuma wannan aikin yana kallon ma'ana da yadda take samun faxaxuwa.

Baba (1988) a kundin digirinsa na biyu, ya kawo irin bambance-bambance da ake samu a tsakanin daidaitacciyar Hausa da Guddiranci ta fuskar gamayyar tasrifi da tsarin sauti, ya lura cewa:

A tsarin sautin Guddiranci idan wasalin \e:\ ya zo a qarshen kalma yana koma wa \i:\. Kamar:

Daidaitacciyar Hausa

Guddiranci

[qanè:]

[qani:]

[be:ne:]

[be:ni:]

[ko:me:]

[ko:mi:]

[qàŋqè:]

[qàŋqì:]

Haka shi ma Baba (1988) ya bambanta da wanda ake rubutu a kan sa, domin shi yana nuni ne da bambance-bambancen da ake samu a tsakanin Guddiranci da daidaitacciyar Hausa. A taqaice, yana qarqashin karin harshe nahiya ne, shi kuma wanda ake rubutu a kan sa karin harshe ne na zamantakewa.

Aisha (1988) ta nuna cewa akwai bambance-bambance na jinsi a harshe ta fuska biyu, na xaya ta yadda mata suke amfani da shi, da kuma yadda maza suke yin amfani da shi. A taqaice ta nuna akwai banbanci tsakanin harshen mata da kuma na maza. A cikin binciken nata binciken ta yi amfani da harasa da yawa, amma kuma ta fi mai da hankali a kan harshen

Hausa. Ta nuna yadda ake samun bambance-bambance a tsakanin harshen maza da na mata ta vangaren tsarin sauti da ginin jimla da kuma ma'ana. Misali: *Ni Binta na shiga uku*. Manazarciyar ta cigaba da cewa yin amfani da “ni” kafin sunan yanka yana nuna cewa mutum yana cikin wani hali na damuwa ko qara jaddada abu. Mata ne suke amfani da ita. Haka kuma: *Ni 'yasu* a yi tagumi a sunkuyar da kai a Hausa maza ba sa yin haka. Don haka mata ne kawai suke faxarta, duk namijin da ya yi haka akan ce yana kwaikwayon mata ne. Bugu da qari, manazarciyar ta cigaba da cewa murya tana qara fayyace jinsin mai magana. Mata aka fi sani da magana qasa-qasa su kuwa maza kakkausar murya ce da su. Domin namiji idan yana kwaikwayon maganar mata sai a ce masa xandaudu, bisa al'ada kuma xandaudu mutum ne da ake qamatarsa a cikin al'umma.

Akwai alaqa tsakanin wannan bincike da wanda ake gudanarwa, domin kuwa suna qarqashin karin harshe ne, sai dai kuma sun banbanta ta fuskar rukunan al'ummar da ake magana a kansu, domin ita tana kallon bambancin da ke tsakanin harshen maza da na mata ne, ni kuma ina kallon harshen 'yan kasuwar gwanjo a Qofar Wambai, Kano.

Bilkisu (1999) ta yi nazari a kan maganganun xalibai na Jami'ar Bayero, Kano. Ta bayyana yadda mata suke amfani da harshe da irin abubuwan da suka shafi magana a kai yayin taxinsu. Ta gano cewa yawancin

maganganun mata sun fi ta'allaqa ne a hirar abubuwan da suka shafi samari da kayan kwalliya da kayan sawa da sauran waxansu abubuwan da ba a cika xauka da muhimmanci ba. Su kuma masu aure a cikinsu sukan haxa da abin da ya shafi harkar gida da yara da sauransu. Manazarciyar ta ce, mata suna tausasa harshensu idan suna magana kuma ba su cika magana kai tsaye ba, musamman idan maganar ta danganci abin kunya, sai su yi ta kame-kame ko su tsaya. Amma maza suna maganarsu ne kai tsaye, ko da kuwa batsa ce.

Wannan kundi ya banbanta da wanda ake nazari, domin ita mai nazarin tana magana ne a kan harshen xaliban Jami'ar Bayero, ni kuma ina magana a kan harshen 'yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai, Kano.

Asiru (2000) a kundin digirinsa na biyu, ya fito da karin harshe na 'yan kasuwar kantin kwari, inda ya nuna cewa karin harshen yana zuwa ne a sigar saye, ko zaurance, domin kada waxanda ba a son su fahimci wata magana a cikin kasuwar su fahimci hakan. Ya kawo kalmomi, kamar haka:

Tàye

Qarya

Qaràye

Qara wa abu kuxi kan farashinsa

Waina

Kayan da ake so

Qâura cè

Mara kyan ce

Baa dà rùwa

Qaryar farashi

Wannan binciken, shi ma yana da alaqa da wanda ake yi ta fuskar zubi da tsari, domin yana kallon ma'ana ne, sannan kuma yana magana a kan kasuwanci kamar yadda wannan ma yake yi. Amma kuma, sun bambanta ta fuskar rukunin al'umma, domin shi yana nazari ne kan 'yan kasuwar Kantin Kwari, wannan kuwa 'yan kasuwar qofar Wambai. Bugu da qari, sun bambanta ta nau'in abubuwan da ake sayarwa da kuma nau'in kasuwanci. Ka ga dole su bambanta ta wajen kalmomi.

Mukhtar (2002) a kundin digirinsa na biyu, ya fito da nau'o'in karin harshen da Gardawa ke amfani da shi wajen zantukansu, kamar:

Quddaa

Gajere

Mooloo

Xangari

Warat

Abinci

Vàllaa

Sabo

Shi ma wannan binciken ya bambanta da wanda ake yi ta fuskar nau'in al'ummar da ake magana a kan su. Haka ne ya bambanta kalmomin.

Yakasai (2004) a kundin digirinsa na biyu, ya yi bincike a kan karin harshen rukuni. Binciken nasa ya tabbatar da wanzuwar karin harshe na

Sojoji, inda ya ce Sojojin na yin wannan karin harshen ne domin vad-dabami. Mai nazarin ya kawo kalmomi irin su: *tšauni, kirtani, mun rasa bargo xaya*. Ya kawo yanayin Hausar da ta shafi aikin Soja, da hulxar rayuwa, da sauransu.

Wannan binciken shi ma ya hau kan doron karin harshen matsayi, sannan kuma yana da alaqa da wanda ake rubutu a kan sa, amma sun bambanta ta wajen matsayi da kuma kalamai.

Kwalam (2006) a kundin dirinsa na biyu, ya kalli dangantakar da ke tsakanin Haxejanci da Guddiranci, a inda ya ce waxannan karin harshen guda biyu suna da alaqa sosai kuma sun xan banbanta ta fuskar furuci. Ya kawo kalmomi masu tarin yawa dangane da banbancin da ke tsakaninsu kamar:

Gudduranci

Sheege

Muushee

Shimi

Shisshigii

Haxejanci

Hyeegge

Muuhyye

Hyimi

Hyihhyigii.

Kwalam (2006) ya banbanta da wannan aikin, domin shi yana nazari ne a kan karin harshen nahiya, ni kuma ina nazari a kan karin harshen matsayi ko kuma rukuni.

Inuwa (2008) a kundin digirinsa na biyu, ya yi qoqarin nuna dangantaka da kuma bambanci tsakanin kananci da daidaitacciyar Hausa. Ya kawo kalmomi masu yawa a inda yake cewa daidaitacciyar Hausa ba ita ce kananci ba, amma da yawa daga masana sun tafi a kan cewa kananci shi ya fi kusa da daidaitacciyar Hausa. Marubucin ya kawo kalmomi da suka bambanta kananci da daidaitacciyar Hausa kamar:

Kananci

Daidaitacciyar Hausa

Ran Sallàh

Raanar Sallàh

San Kanòo

Sarkin Kanòo

Kâr

Kadà

Bar

Barì

Shi ma wannan aikin yana da alaqa da wanda ake rubutu a kan sa, amma sun bambanta ta wajen matsayi da kuma kalamai.

Aisha (2008) a kundin digirinta na biyu, ta kawo yadda ma'aikata matan Hausawa suke aiwatar da salon maganganunsu a Jihar Kano. A yadda ta ce, matan suna da wani harshe da suke amfani da shi a furucin na yau da kullum, wanda idan kai ba ka cikinsu, ba za ka fahimci kalaman nasu ba. Ta kawo kalmomi masu tarin yawa, kaxan daga cikinsu sun haxa da:

<i>An-ga-wata</i>	<i>Wata na azumi</i>	<i>An yi albashi</i>
<i>Guuruu</i>	<i>Mai kuxi</i>	<i>Shugaba</i>
<i>Kuurayee</i>	<i>Manyan masu kuxi Ma'aikatan gidan malamai</i>	
<i>'Yar harka</i>	<i>Karuwa</i>	<i>Mace mai buge- buge</i>

Idan muka kalli wannan aiki, za mu ga suna da alaqa da wanda ake gudanarwa a sama, ta fuskar zubi da tsari, amma kuma sun banbanta ta wurin al'ummar da ake nazarin a kansu.

Shafa'atu (2012) a kundin digirinta na biyu, ta fito da abubuwa da dama waxanda suka danganci Karin harshen 'Yan Sanda a barikoki a Kano, Mai nazarin ta fito da kalmomi masu tarin yawa, waxanda suka haxa da:

<i>Jarkà</i>	-	<i>Malalaci</i>
<i>D. P. O</i>	-	<i>Mai unguwa</i>

Màqaryacii - *Reza*

Kaayân Sàrkii - *Kaki, d.s*

Har ila yau, shi ma wannan bancike yana da alaqa ta fuskar faxaxa ma'anonin kalmomi, amma kuma sun bambanta ta fuskar rukunin al'ummar da ake nazari a kan su.

Yahaya (2012) a binciken da ya gabatar na kundin digirinsa na biyu, ya bayyana yadda matasa suke amfani da Karin harshe wajen sadarwa a lokacin da suke hirar qwallon qafa a garin Katsina. Ya kawo yadda suke amfani da kalmomi irin su:

Rùmbu - *Raga*

Daatsàawa - *Yanka*

Huureewaa - *qwara*

Tamneewaa - *Rashin nasara*

Leedàa - *Qwallo d.s*

Akwai alaqa tsakanin wannan bincike da aka ambata da wanda ake rubutu a kan sa, ta fuskar zubi da tsari. Domin duk suna kan karin harshen matsayi ne, amma sun bambanta ta rukunin jama'ar da kowanne ya shafa.

Audu (1991) a kundin digirinsa na farko, ya yi bincike ne a kan yadda wannan rukunin jama'a, 'Yan Tasha, suke sadar da saqonsu ta hanyar yin amfani da kalmomi masu xauke da sababbin ma'anoni ta yadda sauran mutane ba za su fahimci abin da suke nufi ba. Kalmomin sun haxa da:

Sa kai   Ka tafi

Kaxi   Neman mata (karuwai)

Taura   Gidan mata

Katako   Soja

Sa wuta   Yi gudu, d.s

Wannan binciken, shi ma nau'i ne na karin harshe na matsayi wanda yake da alaqa da wanda ake yi, ta fuskar zubi, domin shi ma ya hau kan nazarin ma'ana, sai dai sun bambanta ta fuskar rukunin al'ummar da ake nazari a kan su.

Kabiru (1993) a kundin digirinsa na farko, ya yi aiki a kan Hausar rukuni, a inda ya xauki rukunin 'yan daban Kano, ya kawo kalmomi masu yawa waxanda 'yan daba suke amfani da su wajen zantukansu na yau da kullum. Kalmomin sun haxa da:

Adamà

Munafiki

Muusa

Sata

Lallè

Xan sanda mai kaki

Bàgàbastà

Aljihun gaba, d.s

Wannan binciken, shi ma nau'i ne na karin harshe na matsayi wanda yake da alaqa da wanda ake yi, ta fuskar zubi, domin shi ma ya hau kan nazarin ma'ana, sai dai sun bambanta ta fuskar rukunin al'ummar da ake nazari a kan su.

Bilkisu (2000) a kundun digirinta na farko ta yi nazarin karin harshe, yadda ta binciko kalmomi masu yawan gaske domin ta tabbatar da wanzuwar karin harshen mata matasa. Ta ambaci yanayin kalmomin da suke amfani da su wajen zantukansu na yau da kullum. Mai nazarin ta kawo kalmomin kamar haka:

Àkuyàa

Yarinya mai samari da yawa

Jar mootàa

Jinin haila

Sakin qwai

Qarya

d.s

Haiba (2001) a nasa binciken na kundin digirin farko, ya yi qoqarin bayyana irin salon karin harshen ‘Yan Acava a garin Malumfashi, wajen gudanar da sana’arsu. Misali:

Ta kacàmee

Gari ya yi zafi

Izi

Ba wa sojan haya kuxi

Aunà shi

Gudu sosai

lamùni

Karvar abun da za a biya nan gaba, d.s

Idan muka kalli wannan karin harshen, shi ma ya bambanta da wanda ake rubutu a kan sa ta fuskar rukunin al’umma da ke amfani da shi.

Abdullahi (2001), shi ma a nasa binciken a kan karin harshe, a kundin digirinsa na farko, ya yi magana a kan karin harshen Hausawa da Gwandarawa, a inda ya yi qoqari wajen nuna irin banbancin da ke tsakaninsu. Bugu da qari, ya kawo kalmomi masu tarin yawa domin nuna banbancin da ke a tsakanin waxannan harasa guda biyu.

Aikin nasa yana da alaqa da wannan bincike, saboda duk suna magana ne a kan karin harshe, amma kuma sun bambanta ta fuskar zubi da tsari da kuma rumbun kalmomi da ake furtawa.

Zage (2002) a kundin digirinsa na farko da ya yi nazari a kan karin harshen Hausar Tukari, mazauna qasashen Larabawa. Ya yi qoqarin bayyana ma'ar Tukari, tare da faxin asalin samuwarsu da kuma wuraren da ake samunsu a qasashen Larabawa. Sannan kuma ya fito mana da irin salon da suke amfani da shi, wato karin harshen da suka kevanta da shi. Misali:

<i>'Yan' uwa na kusa</i>	<i>Kuxi</i>	<i>Dangi</i>
<i>'Yar hannu</i>	<i>Karuwa</i>	<i>Zaurawa</i>
<i>Xan qabalu</i>	<i>Varawo</i>	<i>Sakin hannu a</i> <i>sallah</i>

Dangane da wannan bincike da aka ambata a sama, manazarcin ya dubi karin harshe ne na matsayi, kamar yadda wannan binciken yake kallo, amma kuma sun banbanta ta fuskar rukunan jama'ar da ake nazarin a kansu.

Baya ga kundayen bincike da aka gabatar a kan karin harshe, akwai kuma littattai da maqalu, waxanda su ma suke qarqashin karin harshe, kamar haka:

Bargery (1934) a qamusunsa, ya yi bayani kan karin harshe a Hausa, inda ya ce akwai karin harshen Sakkwato da na Kano. Ya nuna cewa karin harshen mutanen Katsina, da Zariya, da Gobir sun fi kama da karin harshen

Sakkwato. Shi kuwa karin harshen mutanen Haxeja, da Katagum suna da alaqa da karin harshen Kano. Bargery (1934) ya kawo misalan waxansu bambamce-bambamce da ake samu tsakanin karin harshen Kano da na Sakkwato, kamar haka:

Kano	Sakkwato
<i>Harshèe</i>	<i>Halshee</i>
<i>Shuukàa</i>	<i>Shibkaa, Shipkaa</i>
<i>Hàrbaa</i>	<i>Halbaa</i>
<i>Sàukaa</i>	<i>Sabkaa, Safkaa, Sapkaa, d.s.</i>

Abin da ya bambanta wannan nazari da na Bargery shi ne, ta fuskar zubi da tsari. Da farko shi wannan nazari da ake gudanarwa yana qarqashin karin harshe ne na matsayi, shi kuwa na Bargery yana qarqashin karin harshe ne na nahiya. Bugu da qari, shi wannan nazari yana kallon ma'ana ne, shi kuwa na Bargery yana kallon furuci.

Fagge (2004) a littafinsa ya tabbatar da samuwar karin harshe na rukuni-rukuni. Marubucin ya xauki rukunonin jama'a sama da talatin, inda ya zayyano kalmomin da kowane rukuni ya kevanta da su a cikin al'umma.

Sannan kuma ya kawo ma'anonin kalmomin kamar yadda suke amfani da su. Masu qwallon-qafa suna cikin waxanda ya zayyano kalmominsu a ciki. Ya yi bayanin samuwar canji a harshe. Ya nuna cewa akwai dalilai na canji waxanda suke voyayyu da kuma waxanda suke fitattu. Saye yana haifar da canji a harshe, da son nuna gwaninta a harshe, sannan kuma ya kawo kalmomi daban-daban na mutane daban-daban da suke amfani da su da kuma ma'anoninsu.

Shi kuma wanann littafin ya bambanta da wannan nazari ta fuskar zubi da tsari da kuma salo. Saboda littafin yana kallon rukunonin al'umma ne daban-daban da irin kalaman da suke furtawa, amma bai kalli rukunin 'yan gwanjo ba.

Dangane da takardu da muqalu da aka gabatar a kan karin harshe kuwa suna da yawa waxanda suka haxa da:

Gandu (1995) a takardar da ya gabatar a taron qara wa juna ilimi a kan Harshe da Adabi da Al'ada, ya bayyana irin harshen siyasa na gargajiya wanda ake amfani da shi, musamman a fada, kamar su: *Mazgaye*, *Gicciye*, *Sunkuye*, *Kintsi*, da dai sauransu. Ya bayyana cewa irin waxannan kalmomin, fadawa ne ke yin amfani da su wajen magana da sarki a fada. Ya kuma kalli harshen siyasar zamani, inda ya kawo misalan kalmomin da 'yan

siyasa ke amfani da su waxanda ma'anarsu ta sha bamban da yadda sauran mutane suke amfani da su a zantukansu na yau da kullum, kamar: *karen farauta*, *'yan masara*, *'yan tavo*, *'yan santsi*, da sauransu.

Wannan takarda tana da alaqa da nazarin da ake yi, domin ita ma tana magana a karin harshe ne, amma kuma sun bambanta da wanda ake rubutu a kan sa, ta fuskar zubi, da kuma rukunan al'ummar da ake yin nazari a kan su.

Adamu (1995) a takardar da ya gabatar a taron qara wa juna ilimi a kan Harshe da Adabi da Al'ada, ya tattaro wasu kalmomi da suka sha bamban da yadda aka san su. Marubucin ya kalli kalmomin da ake amfani da su yau da kullum, irin su: *wanki*, *farin wata*, *gidan marayu*, *fir'auna*, da sauransu. Ya duba kalmomin da 'yan duba ke amfani da su, kamar *jemage*, *kwal*, *linta*, *arne* da sauransu. A qarshe, ya kawo kalmomin 'yan bumburutu da na gayu, tare da dalilan da yake gani su suke haddasa hakan, kamar su 'yan garanci, da sauransu.

Wannan takardar ita ma tana kan doron karin harshe na matsayi, saboda tana magana ne kan rukunan al'umma daban-daban da yadda suke yin kalamai. Amma kuma, ba a ambaci rukunin 'yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai ba.

Mamman (2002) a takardar da ya gabatar, ya bayyana yadda salon Hausar Gidan Rediyon Nijeriya na Kaduna da cewa salo ne wanda ya sava wa daidaitacciyar Hausa da ma Hausar mutane ke amfani da ita. Manazarcin ya siffanta Hausar da cewa tana da rashin daidaito a tsakanin sassan nahawun Hausa. Suna kuma amfani da adon magana a cikin labaransu. Hausar tana tattare da matsalolin ma'ana, wato ba sa aje kalma a inda ta dace, sannan kuma akwai matsalar fassara.

Wannan takardar ita ma, tana da alaqa da wannan aikin saboda tana magana a kan karin harshen Gidan Rediyo ne, ka ga ta hau kan doran karin harshe na matsayi, kamar yadda wannan binciken ya hau, amma kuma sun banbanta ta fuskar al'ummun da ake magana a kansu.

Fagge (2002) a takardar da ya gabatar, ya kawo ire-iren karin harshe da ake samu a Hausa. Ya nuna cewa akwai karin harshe uku na nahiya: karin harshen Gabas wanda ya haxa da Kananci da Bausanci da Zazzaganci da Haxejanci da Guddiranci, sai Karin harshen Yamma, wanda ya qunshi Sakkwatanci da Kabanci da Gobiranci da Zamfaranci, sai kuma na Arewa, wanda ya qunshi Katsinanci da Gumulanci da Dauranci da Damagaranci. Ya yi kuma bayani kan karin harshen rukuni, inda a nan ne na zawarawa ya fito ciki. Ya kawo misalan karin harshen na zaurawa da misalan kalmomin da suke amfani da su, kamar:

Xan birnii

Matashin bazawari

Bakware

Sakaran bazawari

Saka takalmi

Saduwa da mace

Kwaasaa

Aure

Ita ma wannan takardar ta hau salo irin na wannan nazarin da ake gudanarwa, amma kuma sun banbanta ta hanyoyi daban-daban, kamar zubi da tsari da kuma nau'in mutanen da ake magana a kansu.

Wurma, (2002) a takardar da ya gabatar, ya yi bayani ne a kan yadda ake samun faxaxar ma'ana a harshen Hausa da kuma yadda ake samun taqaitar ma'ana a harshen Hausa. Irin wannan yanayi na faruwa ne a sanadiyyar zamananci da kuma cigaban da al'amma masu magana da harshen kan samu. Ya nuna cewa kalma tana samun faxaxa ne idan aka samu wani sabon abu ya zo. Ya kawo misalai irin su: Baa da ruwa, baa taayaa, kananci, baa fitilaa, tatsuniya, yayyafi, hakimi, adabi da sauransu.

Wannan aikin shi ma yana da alaqa ta qut-da-qut da wanda ake rubutu a kai, domin dukkansu suna magana ne a kan faxaxa ma'anar kalmar asali zuwa wata sabuwar ma'anar, amma kuma sun banbanta ta fuskar zubi da tsari da kuma al'ummar da ake yin nazari a kanta.

Yakasai (2004) a takardar da ya gabatar a taron qara wa juna ilimi a kan Harshe da Adabi da Al'ada, ya duba yanayin Hausar mazauna iyakar qasar Nijeriya da Nijar, sannan kuma ya duba bambancin da yake tsakanin karin harshen Gabas da na Yamma. Haka kuma, ya gano cewa akwai bambance-bambance na tsarin sautin da kowanne ya keanta da shi. Sannan kuma ya nuna matsalar da aka fuskanta dangane da raba tsakanin qasar Nijar da Nijeriya, kasancewar an raba mutane masu harshe da al'adu iri xaya. Sannan kuma ya kawo kalmomi masu nuna bambanci da ake samu a tsakanin Hausar ta su.

Takardar ta banbanta da wannan aikin, domin manazarcin yana yin magana ne a kan karin harshen nahiya, ni kuma ina magana a kan karin harshen zamantakewa ko kuma matsayi.

Adamu, (2004) a takardar da ya gabatar a taron qara wa juna ilimi a kan Harshe da Adabi da Al'ada mai taken "The Development of Neologism: The Role of Urban Spaces" ya tattaro wasu kalmomi da ake amfani da su, waxanda suke xauke da wasu ma'anoni da suka sha banban da yadda aka sansu. Manazarcin ya kalli kalmomin da ake amfani da su yau da kullum, irin su wanki, farin wata, gidan marayu, Fir'auna da dai sauransu. Ya kuma duba kalmomin da 'yan daba suke amfani da su irin su: Jemage, kwal, linta,

arne, kilema, da dai sauransu. Bugu da qari, ya kuma dubi kalmomin ‘yan burazas, inda ya kawo kalmomi irin su: bagargajiye, ba’ame, maye, da sauransu. A qarshe, ya kawo kalmomin ‘yan bunburutu da na gayu. Ya kuma kawo dalilan da yake ganin su ke haddasa samun waxannan kalmomi, kamar irin su birnanci da sauransu.

Wannan takardar, ta bi sawun ‘yan’wanta waxanda suke magana a kan karin harshen rukuni da muka ambata a sama, amma kuma ita ma ta banbanta da wannan nazari ta fuskar al’ummun da ake yin nazarin furucinsu.

Waxannan rubuce-rubuce ne suka ba ni sha’awa ganin yadda al’umma ke bunqasa harshen Hausa. Shi ya sa ni kuma na kalli yadda ‘Yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai suke yin amfani da nasu nau’in karin harshen, wanda ya ke vanta da na sauran rukunan al’umma da ke gudanar da harkoki daban-daban a birnin Kano.

2.8 KAMMALAWA

A wannan babi, an yi bitar ayyukan da suka gabata waxanda suka haxa littattafai da kundayen karatun digiri na mata kai daban-daban daga 1-3, sannan kuma an yi bitar maqalu da mujallu masu alaqa da wannan nazari.

BABI NA UKU

HANYOYIN GUDANAR DA BINCIKE

3.0 GABATARWA

Wannan babi yana bayani ne kan hanyoyin da aka bi wajen gudanar da wannan bincike. A nan, an yi bayani a kan yadda wannan binciken ya kasance, wato mata kai da aka bi wajen tattara bayanai domin aikin ya hau tsari mai kyau kwatankwacin na xalibai da suka gabata. Masana da dama kamar su Asiru (2000) da Shafa'atu (2012) da Yahaya (2012) da sauransu, dukkaninsu sun hau doron kwatankwacin wannan aiki na karin harshe. Hanyoyin da aka bi wajen tattara waxannan bayanai da aka yi amfani da su a cikin wannan bincike sun haxa da:

3.1 Tsarin Gudanar da Bincike

Tsari yana xaya daga cikin dabaru da ake yi wajen aiwatar da komai a rayuwa, a duk lokacin da za a aiwatar da wani abu, musamman ma na ilimi ana buqatar a xora wannan abu a kan tsari da manufa, domin ta wannan hanya ce komai zai tafi cikin sauqi. Kasancewar wannan aikin bincike ne kan yadda ma'ana ke samun faxaxa daga ta asali a lokacin da wasu al'ummu masu sana'ar sayar da gwanjo a kasuwar Qofar Wambai cikin birnin Kano suke furta kalmomi wajen harkokinsu na kasuwanci, an zavi wannan kasuwa

ne saboda kasancewar ta fi kowace kasuwa da ke garin Kano yawan waxannan jama'a masu harkar sayar da kayan gwanjo.

3.1.1 Hira\Tattaunawa

Wannan bincike yana qarqashin ilimin walwalar harshe kuma a karin harshen rukuni. Shi irin wannan bincike, kamar yadda aka ambata, cewa yana buqatar hira da tattaunawa da ma'abota wannan rukunin al'ummar da ake rubutu a kan su. An yi amfani da hira da kuma tattaunawa ne saboda ta hanyar hakan ne aka rinqa zaqulo kalmomi a wurin waxannan al'ummu. Dalili kuwa, shi ne su waxannan mutane ba su san lokacin da suke furta irin waxannan kalmomin ba, domin a wurinsu ya zama harshensu na magana.

Ba kowane xan gwanjo aka yi hira da shi ba, saboda yawansu, amma an yi hira da mutane da dama, kamar shugabannin wannan kasuwar, irin su Alhaji Nasidi Maigwanjo da Alhaji Musa da Alhaji Alqasim Burget, da sauransu. Har ila yau, an yi hira da samari matasa masu wannan harka, kuma sakamakon wannan hira ne ya tabbatar da cewa sana'ar gwanjo a garin Kano babbar sana'a ce da jama'a masu yawa suke aiwatar da ita. Kamar yadda aka sani, a duk lokacin da aka samu al'ummu masu tarin yawa kan wani tafarkin rayuwa, babu makawa sai hakan ya haifar da wani nau'in zance a tsakaninsu.

Bugu da qari, mata ma ba a bar su a baya ba, domin idan ka shiga kasuwar Qofar Wambai sai ka rantse kasuwar mata ce, saboda yawan da suke da shi a wannan sana'a.

Wasu daga hirarrakin da aka gudanar, an xauke su a wayar hannu, wato (Handset), wasu kuma ba a naxe su ba, amma kuma an rubuta su a takarda domin amfani da su wajen nazari. Bayanan da aka samu wajen wannan hira ko tattaunawa, sun nuna cewa lallai akwai wanzuwar karin harshe a wurin 'yan gwanjo na kasuwar Qofar Wambai, Kano.

3.1.2 Adadin kason da aka yi amfani da shi

Kamar yadda shugaban kasuwar Qofar Wambai Alhaji Nasidi Maigwanjo ya bayyana, akwai rukunoni guda biyar a wannan kasuwa ta qofar Wambai masu yin sana'ar gwanjo. Daga cikinsu akwai 'yan oda da 'yan kala da 'yan talla da 'yan kwashe da kuma 'yan dila. A bisa hasashe da aka yi, akwai mutane kusan (3,500) da suke yin wannan sana'a ta sayar da kayan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai. Cikin wannan adadi na 'yan gwanjo kashi arba'in (40) daga cikinsu 'yan talla ne, ashirin da biyar (25) 'yan kwashe, sha biyar (15) kuma daga cikinsu 'yan kala ne. Bugu da qari, 'yan oda da 'yan dila suna da kaso goma-goma (10) cikin xari, kamar yadda Macrae⁰ da wasu (1978) suka yi wannan qididdiga. Duba wannan jadawali:

S/N	Rukunan ‘Yan gwanjo	Adadi	%
1	‘Yan Oda	350	10
2	‘Yan Kala	350	15
3	‘Yan Talla	1,500	40
4	‘Yan Kwashe	700	25
5	‘Yan Dila	600	10
Total		3,500	100

Don haka, a gaba xaya, ‘yan talla su ne da kaso mafi yawa a kasuwar ‘yan gwanjo da kashi arba’in bisa xari (40%), sai ‘yan kwashe da suke biye musu da kashi ashirin da biyar (25%), sai kuma ‘yan kala masu kaso sha biyar (15%), sannan kuma ‘yan oda da ‘yan dila masu kaso goma-goma cikin xari (20%).

3.1.3 Lura ta Kai tsaye

Wannan ma wata hanya ce da binciken ya bi, wajen tattara ma'anonin kalmomin 'yan gwanjo. Kamar yadda aka sani, lura da abu shi yake kawo sanin yadda ake gudanar da shi. Ta hanyar lura ne ake samun yadda abu yake a lokacin da aka furta shi.

A qoqarin cim ma wannan manufa ne mai binciken ya rinqa zuwa kasuwar Qofar Wambai yana lura da yadda suke harkokinsu, kasancewar akwai 'yan'uwa da abokan arziqi masu wannan harka ta sayar da kayan gwanjo. Ta hanyar lura ne mai bincike ya samu damar samun kalmomi da waxansu karin maganganu da su masu wannan sana'a suke yi a wannan kasuwa. Sakamakon lura da mai bincike ya yi a wannan kasuwa, ya amfana da:

- Samun kalmomi masu tarin yawa na kasuwancin sayar da gwanjo;
- Aron Kalmomi musamman daga Ingilishi zuwa Hausa;
- Sanin nau'o'in kayan gwanjo;
- Sanin rabe-raben masu sayar da gwanjo;
- Sanin farashin waxansu kayayyakin gwanjo;
- Sanin karin 'yan gwanjo;

- Sanin tsarin shugabanci a kasuwar gwanjo;
- Sanin yanayin Qofar Wambai da vangarorinta;
- Sanin lokacin shiga kasuwar da lokacin fita, da sauransu

3.1.4 Karance-karance

Wannan ita ma hanya ce da aka yi amfani da ita domin tattaro bayanai a wannan bincike da aka gudanar. An yi karance-karance mai yawa a kan waxansu ayyuka masu dangantaka da wannan bincike, kamar: bugaggun littattafai irin su Qamusun Hausa na Jami'ar Bayero da ire-iren karin Harshe na rukuni na Fagge da Kano cibiyar kasuwancin Afirka na Gwangwazo (2006). An kuma duba kundaye masu tarin yawa waxanda suka haxa da: Bilkisu (2000) Hausar Mata Matasa a Garin Kano, da Yakasai (2004) Hausar Sojoji a Barikoki, da Yahaya (2012) Hausar Masu kallon Qwallon qafa a garin Katsina, da Shafa'atu (2012) Hausar 'Yan Sanda a Wasu Barikokinsu a Kano, da sauransu. Sannan kuma akwai maqalu da dama waxanda suke da alaqa da wannan nazari irin su: Mukhtar (2002) da Kabiru (1993) da Yakasai (2004) da Asiru (2000) da Inuwa (2008) da Fagge (2002), da sauransu.

Karance-karancen da aka yi sun taimaka wa wannan bincike ta hanyar gano ma'anonin wasu kalmomin da kuma faxaxa ma'anoni na wasu. Ta hanyar karance-karance, an fahimci yadda magabata suka tafiyar da irin wannan aiki.

Har ila yau, an gudanar da wannan bincike a xakunan karatu manya da qanana, na jami'a da manyan makarantun da ke sassa daban-daban. Xakunan karatun sun haxa da:

- Babban xakin karatu na Jami'ar Bayero, Kano.
- Xakin karatun Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya na Jami'ar Bayero, Kano.
- Xakin Karatu na Kwalejin Aminu Kano (Legal), Kano.
- Xakin Karatu na Kwalejin Sa'adatu Rimi, Kumbotso, Kano.
- Babban xakin Karatu na Birnin Kano.
- Xakin karatu na Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano, da sauransu.

3.1.5 Yadda aka Gudanar da Wannan Bincike

Kamar yadda masana suka ambata, bincike wata hanya ce da ake bi domin a fito ko a zaqulo wani abu sabo, ko a faxaxa shi, ko kuma a yi raddi. Wannan bincike an aiwatar da shi ta yin kai-kawo don zama tare da wannan rukunin jama'a da abin da ya shafa, wato 'yan gwanjon kasuwar Qofar Wambai.

Binciken ya gudana ne ta hanyar tattaro hirarraki, da kuma lura da furucin da waxannan mutane suke yi a lokacin da suke zantuttukansu a kasuwa, sannan kuma an lura da sautin muryar da suke yi a lokacin da suke furta wata kalma.

Haka kuma, a wannan aiki, an nuna tsayin wasali da karin sauti a misalai. Dangane da tsayin wasali, an ruvanya dogo. An nuna karin sautin qasa da wannan alama \\", karin sauti faxau kuma da wannan alama \\. Shi kuwa karin sautin sama, ba a nuna shi ba.

3.2 Ra'in da aka yi Amfani da shi

Hanyar nazarin da aka xora wannan aikin ita ce ta ilimin ma'anar kalma wato (Lexical Semantic Theory) wannan hanyar Richard (1960s)⁰ ya qirqiro.

A wannan hanya, akan nazarci kalma ne, ta fuskar ma'anarta da yadda za a iya amfani da ita domin isar da saqo, da kuma irin dangantakar da take tsakanin kalmomi da canje-canjen da ake samu a cikinsu. Bugu da qari, ra'in ya tavo dangantakar tsohuwar ma'anar kalma da sabuwar ma'anarta.

Wannan shi ne dalilin nazarin kalamam 'yan kasuwar gwanjo na Qofar Wambai ta wannan hanya ta Richard (1960s).

3.3 Kammalawa

A wannan babi, an yi bayani kan yadda aka bi wajen gabatar da binciken gaba xaya. An yi amfani da hira da kuma tattaunawa daga bakin mutane da dama, waxanda suka haxa da shugabannin kasuwar Qofar Wambai, da sauran jama'a masu sayar da kayan gwanjo. Sannan kuma an yi bayani kan yadda adadin kason 'yan gwanjo yake ta yin amfani da jadawalin Macrae da wasu (1978), domin fitar da kason kowane rukuni. Bugu da qari, an bayyana sakamakon lura ta kai tsaye, mai nazarin ya amfana da abubuwa masu yawa waxanda suka shafi harkar sayar da kayan gwanjo. Sannan kuma an ambaci hanyoyin da aka bi wajen tattara bayanai, kamar ta yin amfani da xakunan karatu da kundayen bincike da littattafai da maqalu, da sauransu. Daga qarshe, an bayyana ra'in da aka xora binciken a kai.

BABI NA HUXU

NAZARIN HAUSAR ‘YAN GWANJO A KASUWAR QOFAR

WAMBAL, KANO

4.0 GABATARWA

Wannan babi ya qunshi bayanin sakamakon aikin gaba xaya. Kamar yadda aka ambata a baya, wannan aiki ya shafi karin harshe ne da kuma ma’ana ta Hausar ‘yan gwanjo. Don haka, a nan, an bayyana yadda ma’anar kalmomi na masu sana’ar sayar da kayan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai ta birnin Kano yake sauyawa. An yi wannan bayani ne kuwa ta hanyar karkasa kalmomin zuwa sassa daban-daban tare da nuna dangantakar da ke tsakanin ma’anoninsu da na asali.

4.1 Faxaxa ma'anar kalamam asali

Hanyoyin da Hausawa suke bi don qirqirar sabuwar kalma sun haxa da: faxaxa ma'anar kalma ta asali ko ta aro; qirqirar sabuwar kalma wadda za ta iya zama daga cikin kalmomin Hausa na asali, ko daga kalmar da babu ita a harshen, ko kuma daga kalmomin haxin gambiza. (Bature 2002:132)

Kamar yadda aka sani kasuwa wuri ne da mutane da dama daga wurare daban-daban ke haxuwa domin aiwatar da harkokin kasuwanci, kuma wannan dalili ne ya sa su ma masu sana'ar kayan gwanjo ba a bar su a baya ba wajen faxaxa ma'anar kalmomin asali zuwa sababbin ma'anoni.

Hausawa kan lura da kalma da yanayinta da kuma irin aikinta, da sauransu, sai su sa mata suna ta yin amfani da kalmar asali da ta dace da ita. (Bature 2002:133).

Akwai vingarori daban-daban a cikin kasuwar Qofar Wambai waxanda suke sana'ar sayar da kayan gwanjo, kamar haka:

- 'Yan Oda
- 'Yan Dila
- 'Yan Kala

- ‘Yan Talla
- ‘Yan Kwashe

1: ‘Yan Oda: Mutane ne waxanda aikinsu shi ne su je qasashe daban-daban su sayo dilolin kaya su kawo kasuwa su sayar wa ‘yan sari.

2: ‘Yan Dila: Su kuma mutane ne masu qarfin jari a kasuwa, waxansu daga cikinsu oda suke yi, waxansu kuma ba sa yin haka sai dai su rinqa sayarwa a dila. Su irin waxannan mutane sukan sayar wa qananan ‘yan kasuwa ne don su buxe su rinqa sayarwa a guda-guda.

3: ‘Yan Kala: Su kuma waxannan mutane, su ne waxanda lokacin da aka buxe dila, sai su zave masu kyau daga ciki su sayar da su da tsada.

4: ‘Yan Talla: Su kuma mutane ne masu yawo loko da saqo na cikin kasuwa suna sayar da kayan. Waxansu sukan xora kayan a kafaxa, waxansu su rataye su a icen tukurwa, waxansu kuma su xora a kai su riqe a hannu suna tallatawa.

5: ‘Yan Kwashe: A kasuwar gwanjo, ‘yan kwashe mutane ne masu qaramin jari, waxanda a lokacin da aka fasa dila bayan ‘yan kala sun zave masu kyau, sai su zo su sayi ragowar marasa kyau xin da aka bari, cikin sauqi, su sayar da su cikin sauqi.

Waxannan rukunan jama'a masu harkar sayar da kayan gwanjo na yin amfani da wani nau'in karin harshe na musamman, wanda idan ba a cikinsu kake ba, ba za ka fahimci abin da zancensu yake nufi ba. Wannan dalili ne ya sa aka yi nazarin kalamam zantukan nasu, kamar haka:

4.1.1 Misalan faxaxa ma'anar kalamam asali:

Lamba	Kalma	Ma'anar asali	Sabuwar Ma'ana
1	aayàa	Xigo da ake yi don nuna alamar tsayawa a rubutu ko karatu.	Mai son arha.
2	Àlqaalii	Mai shari'a ko yanke hukunci.	Ruwan sama

3	Auree	Dangantaka tsakanin namiji da mace ta hanyar shari'a.	Haxa kaya mai kyau da maras kyau
4	Bàfillaatàni	Xan qabilar Filani	Bagidajen mutum
5	Bàkwarèè	Sakarai	Wanda bai san harkar gwanjo ba.
6	Bàyarabèè	Xan qabilar Yoruba.	Mutum mai son kansa.
7	Bòozoo	Rahusa	Kaya sun yi yawa a kasuwa.
8	Bugàa	Yin duka da sanda ko wani abu.	Cutarwa
9	Cakàa	Sokar abu da mashi ko wani abu mai tsini.	Tsada
10	Cittaa	Sinadarin kayan yaji.	Kuxi
11	Dàbaibàyii	Xaurin qafafuwan gaba da ake yi wa	Naira dubu takwas

12	Daawai	dabba. Yaron da aka saki uwarsa da ciki ta haife shi bayan ta yi wani aure.	Dawo da kaya bayan an siya
13	Xàgii	Cira abu sama	Qara lokaci wajen karvar kuxi ko kaya
14	Farfàrâwaa	Furfuree	Musayar kaya da kaya
15	Fakistàn	Qasar Fakistan	Kaya masu haxe da riga da wando da kuma mayafi.
16	Ganii	Duban abu da ido	Kuxi
17	Gàatarii	Masari mai qaramin ruwa da qota da ake saran itace da shi.	Naira dubu bakwai
18	Garàa	Mutumin da ba shi da wayo.	Wanda bai son kasuwa ba.

19	Gidoogà	Shisshigi	Arha
20	Gunàa	Wani xan itace kamar kankana.	Sata
21	Gurzàa	Niqa ko varza	Naira goma
22	Hatsii	Nau'in qwaya ta abinci kamar dawa da gero.	Kaya
23	Hajiyaa	Matar da ta je Makka ta yi aikin hajji.	Dilar farar riga ta mata
24	Harkàa	Motsi ko wata hidima	Ciniki
25	Ìnyaamuri	Xan qabilar Igbo	Mutum mai son kuxi.
26	Kankàreewàa	Gogewa	Ragi
27	Karyèewaa	Valleewaa	Talaucewa
28	Kaskàa	Wani qwaro mai santsin baya, da yake maqalewa a jikin dabba yana	Mutumin da ke ravan masu kuxi

29	Kàakaa	shan jininta. Qarshen damina, lokacin hada-hadar amfanin gona.	Lokacin ciniki
30	Kwàashee	Kwashe	Kaya marasa kyau.
31	Kwallaree	Tsafta	Fitattu a cikin masu kyau.
32	Kirii	Harkar saye da sayar da tufafi.	Kayan da sai an sayar za a ba da kuxi.
33	Kiloo	Abin awo	Naira dubu
34	Kòogii	Rami mai faxi da zurfi da tsawo, da ruwa ke kwarara a cikinsa.	Mutumin da yake karvar kayan mutane ba ya biya.
35	Qaaroo	Wata darva mai danqo wadda take fitowa a jikin itace	Mutum marowaci
36	qàhoo	Wani abu qashi-	Wanda ba ya son a

37	Qarfèe	qashi guda biyu da yakan fito a kan dabba. Wani abu dangin ma'adanai, da ake tonowa daga qasa.	more shi. Mutumin da ba ya son rabuwa da kuxi.
38	Qaabaa	Gwaiwa, wata cuta mai saukowa marena.	Matattun kaya
39	Qardaa	Taken da ake yi wa baqon da ba a so.	Mutum mai wuyar ciniki.
40	Qoofàa	Kafa ko huda da ake yi don shiga rufaffen abu, kamar xaki ko mota, da sauransu.	Ragi
41	Làujee	Wani lanqwasashen qarfe mai qota da ake yankan ciyawa	Naira dubu shida

42	Maayuu	ko wani abu da shi. Mutanen da aka ce wai suna kama kurwar xan adam har su kashe shi.	Masu sayar da kaya da tsada.
43	Neepàa	Kamfanin wutar lantarki ta Nijeriya.	Kaya masu haske
44	Raanii	Yanayin shekara wanda ba a ruwa a cikinsa.	Rashin ciniki
45	Ruvèewaa	Lalacewa	Kaya sun sauko
46	Sàayên	Mallakar abu ta hanyar ba da kuxinsa.	Zaven kaya masu kyau.
47	Sàalàalaa	Salala	Xan kuxi da ake bayarwa idan an yi ciniki
48	Tàakàlmii	Makarín tafin qafa wanda ake yi da	Wani kuxi da ake bayarwa idan za a

49	Tàmbayàa	fata ko roba da sauransu. Neman bayani ko sani a kan wani abu.	karvi hayar rumfa. Matar da take yawo a kasuwa ba ta sayen kaya.
50	Tsaurii	Tauri	Wanda ba ya ba da bashi.
51	Tsiinii	Siririn kan abu kamar kibiya ko mashi ko wani abu, da aka fere.	Tsada
52	Wankii	Tsaftace tufafi ko wani abu da ruwa.	Cuta
53	Yaaròo	Wanda bai balaga ba.	Mutumun da yake qarqashin wani a kasuwa.
54	Yoobè	Sunan wata jiha a Nijeriya.	Naira hamsin
55	Zartòo	Qarfe mai haqora da ake yanka	Mutum mai cutar mutane.

56	Zàlaamàa	katako da shi. Zalunci	Sayar da kaya sama da farashinsu.
57	Zidan	Wani xan qwallo ne a garin Faransa wanda yake sa riga mai lamba biyar	Xari biyar

4.1.2 Harxantawa

A nan, masu sayar da kayan gwanjo kan duba cikin kalmomin Hausa su haxa guda biyu ko uku ko sama da haka, su tayar da kalma guda mai ma'ana daban da na jerin xaixaikun kalmomin, kamar haka:

Lamba	Kalma	Ma'anar asali	Sabuwar Ma'ana
58	À-tsòokàniì- shàrii'àa	A sava qa'idoji na hukuma.	Kaya shara-shara na mata

59	À-cùuci- gaayuu	A yi wa gayu zamba ko rashin gaskiya .	Kwarkwaron roba da ake kama gashi da shi.
60	An-yi-ruwaa	Ruwan sama ya sauko.	Kaya sun yi yawa a kasuwa.
61	Bàaqon-Mangu	Mutumin da ya zo daga Mangu.	Mutumin da ba ya ciniki.
62	Bàakin-wutaa	Kusa da wuta	Kayan da suka tsufa.
63	Biyàn-baashìn-dàddawar-mutan-qauyèe	Bayar da kuxin daddawa da aka saya a qauye.	Biyar tsohon bashi da xaukar sabo.
64	Cîn-àbinci	Cin wani abu don maganin yunwa	Samun riba
65	Dagwai-dagwai	Tafiyar xan yaro saboda rauni.	Kayan gwanjo na qananan yara.
66	Daama-nèe	Dama ne	Kayan mata
67	Dannèe-shi-rùumfaa	Rumfa, faxo masa a ka.	Wanda kasuwa ba ta karve shi ba.

68	Dangin-uwaa	Zuriyar da ke vangaren mahaifiya.	Masu yin ciniki
69	Dangin-ùbaa	Zuriyar da ke vangaren mahaifi.	Marasa yin ciniki.
70	Xâukè-tsaanii	Xauke wani abu mai matattakala da ake tattakawa a sama.	Wayo
71	Xan-maani	Xan da Mani ya haifa.	Wanda ba ya iya sayen kaya.
72	Xan-wàhalàa	Mutumin da ya xanxana wuya	Mutumin da yake neman abin da babu shi a kasuwa.
73	Xan-xaukar-tsaanì	Mai xaukar abu da ke da matattakala na hawa sama.	Macuci
74	Xan Chaanà	Mutumin qasar Sin	Nau'in wando

75	Farii-goomà	Launi mai haske guda goma	Dubu xaya
76	Fìtar-dà-nii	Xauke ni daga ciki ka kai ni waje.	A xora min riba, zan dawo in karva.
77	Gàrii-yaa-ci-wutaa	Wuri da mutane ke zaune ya ci wuta.	Gari babu kuxi.
78	Hannunkà nee	Hannunka ne	Irin kayan da kake sayarwa.
79	Hagu-nèe	Hagu ne	Kayan mata
80	Inàa cikii	Ina wani sakayayyen wuri, kamar gida, mota, xaki, da sauransu.	A haxa da ni a cikin riba.
81	Kàasuwaa-sai- addu'aa	Yi wa kevantaccen wurin saye da sayarwa addu'a.	Kasuwa ba ciniki.
82	Kashii-yaa-haxèe	Rabe-raben wani abu a haxe	Alqawarin ciniki ya zauna
83	Kàree-dà-dookii	Dabbobi, xaya mai haushi xaya kuma	Abu mai kyau da maras kyau.

84	Kalal-àràha	mai haniniya. Maras tsada	Mutane masu qiba
85	Kaayan-xaurii	Kayan da aka qulle su.	Kaya marasa kyau.
86	Kalàr-qauyèè	Launin qauye	Marasa kyau
87	Kalàr-birni	Launin alqarya	Masu kyau
88	Karcèè-kalàa	Karce launi	Zaben kaya masu kyau
89	Kù-ba-shì-iskàa	A ba wa mutum aba da ba a ganin ta sai dai a ji ta.	Ku gaya masa qarya.
90	Kûnnee-yaa-ji	Kunne ya ji sauti.	Faxin kuxin abu qasa da farashinsa.
91	Kwaashèè-qafàa	Taxe vangare na jiki wanda ake tafiya a kan sa.	Cutarwa
92	Kwàarù- Kwaaru	Canja wuri zuwa kuxi a zamanin da	Kaya mara fasali.
93	Laayii-yaa-tsinkèè	Miqaqqen zane ya	Alqawarin ciniki

94	Loodìn-Guruu	rabe. Xaukan kaya zuwa Guru.	bai yi ba. Xiban kaya da sauri.
95	Màganàa-xaya	Furuci xaya	Farashin gaskiya
96	Màigaadii	Mai tsaro	Mutumin da ba ya son kashe kuxi.
97	Mài-zaafii	Mai xumi	Mai tsada
98	Mài-doogon- nazàrii	Mai nauyin tayi	Mai daxewa wajen sayan kaya.
99	Muugùn-balàs	Cika kuxi na cuta.	Xaukar kaya ba kuxi.
100	Naa kai	Xaukar abu daga wani wuri zuwa wani wuri.	Na gudu ko na yi fushi.
101	Naa fita	Na baro cikin abu zuwa wajensa	Na samu riba
102	Ràagon-Maalàm	Namijin tinkiya mallakar Malam.	Kaya masu sauqi.
103	Riqè-wuyàa	Riqe vangare na	Qin sayuwa

104	Ruwaan-koolàayee	jiki wanda ya haxa jiki da kai. Kalar kare	Kalar qabilu
105	Rooxi-rooxi	Launi mai dabbare-dabbare.	Kalar ‘Yan Birni
106	Shigoowàa-gàrii	Shigowa wata alqarya da mutane ke zaune ciki.	Samun arziqi
107	Sukùwar-dookii	Zaburar doki	Kasuwanci ba riba.
108	Ta rufèe	Ta kulle	Ba ciniki
109	Ta kacàmee Taka shimfixà	Ta Hargitsee Taka wani abu da aka baza, kamar katifa, ko tabarman da sauransu.	Kaya sun yawaita a kasuwa.
110	Taa kwaavèe	Abubuwa sun dame ko sun rikice	Kaya sun yi yawa a kasuwa.
111	Tanàa-yîi-dà-shii	Ana yin wani abu	Yana samun ciniki

		tare da shi; Tana zagin sa a bayan idonsa.	a kasuwa.
112	Taa-qaarèè-masà	Mutumun da wani abu nasa ya qare.	Mutumun da jarinsa ya karye.
113	Tisà-gaawaa	Sake kashe mataccen mutum	Mai son banza
114	Ùngùlu-dà-mâi	Wata baqar tsuntsuwa qazama.	Kaya masu sauqi.
115	Waasà-àddaa	Koxa wani makami na sassabe	Fargabar cuta.
116	Wutar-ciki	Wuta a ciki	Mai dogon buri.
117	Yaa yi ‘yankaba	Ya tafi wata Unguwa mai suna Yankaba a Kano	Ya gudu
118	Yaa-yànkee-shii	Ya dadara masa wuqa a jiki har fata ta fashe.	Ya cuce shi
119	Yankà-wuyàa	Dodara wuqa a vangaren jiki,	Tsada

120	Yàmàa-yamaa	wanda ya haxa gangar jiki da kai Tarin qananan abubuwa.	Kaya marasa kyau.
121	‘Yan- à-jawoo	Masu janyo wani abu.	Masu zuwa da mai sayan kaya domin a ba su wani abu.
122	‘Yan-kàasuwar- tsaye	Masu kasuwanci bisa diga-diginsu.	Masu yawo suna karvar kayan mutane suna sayarwa.
123	‘Yan-shân-kâi	Masu shiga gaban wani abu.	Masu kawo mai sayen kaya su ce a yi musu qari, daga baya su koma su karvi kuxin.
124	‘Yan-qàlaatàa	Masu bibiyar abu	Masu maula a kasuwa.
125	Zai wucèe	Zai gilma, ko zai shige	Mara sayen kaya

126	Zùwoo nee	Mutumin da ya zo daga wani wuri.	Sabon shiga a sana'ar gwanjo.
-----	-----------	-------------------------------------	----------------------------------

4.1.3 Qirqirar kalmar da babu ita

Wata kuma hanya ta Bahaushe wajen samar da sabuwar kalma, ita ce qirqiro wadda sam-sam babu ita. Kamar yadda aka sani cewa harshe abu ne mai rai, yana rayuwa kuma yana mutuwa, don haka ne akodayaushe yake samun sababbin kalmomi. Wannan dalili ne ya sa ‘yan gwanjo a kasuwar qofar Wambai suke amfani da wasu kalmomi qirqirarru wanda ba wanda ya san su, sai su masu wannan harkar.

A wannan hanya, ana samar da sababbin kalmomi ne waxanda a matsayin mutum Bahaushe bai san su ba, babu su a harshen Hausa, balle a gano ma'anoninsu a qamus. Ga misalai:

Lamba	Kalma	Ma'ana
127	Ankaraayee	Kulawa
128	Daujeewaa	Kufcewa
129	Xantamaa	Naira Tamanin
130	Xan hali	Sata
131	Xanbabaldu	Waxanda suke so a karyar da kaya
132	Xan kurmii	Mutumin banza

133	Kàakirtoo	Varawo
134	Karfaa	Mara sayen kaya
135	Karciyaa	Mai kyau sosai
136	Qyan-qyan	Cikakku
137	Kwaraawà	Masu caje kayen gwanjo ko za su yi tsuntuwa.
138	Lintaa	Naira talatin
139	Laayenceewà	Vuya
140	Maage	Mai sayen kaya
141	Sàaidnaawa	Mai zuwa kallon ciniki
142	Siabàran	Sata ga ‘ya mace
143	Sìgidoo	Mutum da ke yawo ba ya sayen kaya.
144	Shaagon Wahalu	Neman abin da babu shi a kasuwa
145	Uwartii	Naira ashirin
146	Wazlaa	Mutum mai neman kuxi
147	Zahamaa	Lokacin ciniki

4.2 Dangantakar tsohuwar ma’anar kalma da sabuwa

Idan muka duba waxannan kalmomi ko kalamai da muka ba da misali da su, za mu ga cewa akwai dangantaka tsakanin tsohuwar ma'ana kowacce da sabuwarta, ta yadda wani lokacin ana samun faxaxar ma'ana ne bisa la'akari da siffofinsu da aikinisu da kuma yanayinsu. Misali:

- Rani: idan aka kalli yanayin rani, za a ga cewa gari ya bushe babu ruwa, sannan kuma ga zafi; haka idan ka kalli rashin ciniki ga xan kasuwa za ka ga yana cikin zafi da damuwa. Yanayin yakan zamo kamar lokacin da ba ruwa. Wannan yanayin ya haifar da wannan dangantaka. (Misali na 38).
- Qofa: Dangantakar da ke tsakanin sabuwar ma'ana da kuma ma'ana ta asali, shi ne ya siffar wannan hudawar hanya don a shiga. Don haka ne, a cikin sabuwar ma'ana, yake son a xan buxa masa ya samu ya shiga, wato ya sami wani abu. (Misali na 35).
- Sayen: Dangantakar da ke tsakanin wannan kalma ta asali da kuma sabuwa, ita ce ta fuskar aiki, domin mallakar abu tana bayuwa ne ta fuskar sayensa. (Misali na 40).
- Bakin wuta: Ita wannan kalmar tana da alaqa ta dangantaka tsakanin ma'ana ta asali da kuma sabuwar ma'ana ta yadda aka san cewa gefen wuta wuri ne mara kyau, wanda ba a so a je. Don haka ne su ma 'yan

gwanjo ba sa son kayayyakin da suka tsufa. Ka ga ke nan akwai alaqa ta kusa. (Misali na 55).

- Guna: Ita wannan kalma, asalinta sunan wata mata ce Banufiya, a lokacin da suka zo kasuwar Qofar wambai ita da ‘yan’uwanta su uku, sai ita Guna ta yi sata aka kamata. Bayan an kamata, mutane da yawa a kasuwa suka kewaye ta za su dake ta, sai waxannan ‘yan’uwan nata mata guda biyu suka fashe da kuka, suna kiran sunanta Guna kin cuci kanki ashe daman kina yin sata. Tun daga wannan lokacin idan an yi sata a kasuwar ‘yan gwanjo sai su ce an yi Guna. Ma’ana sunanta ya zama sunan varayi, ko da yake yanzu yin amfani da kalmar ya vuya ga sababbin ‘yan gwanjo. (Misali na 17).
- Kwallare: Kalmar tana da alaqa da ma’anar asali, saboda tsafta tana tafiya da kyau. (Misali na 28).
- Roxi-roxi: Tana da alaqa da kuma dangantakar sha’awa da kalar da ‘yan gari ke so. (Misali na 99).
- Hannunka ne: A wannan kalma ma akwai dangantaka tsakanin ma’ana ta asali da kuma sabuwar ma’ana, domin hannu wani vangare ne na jikin mutum, shi ya sa abin da kake sayarwa ya zama shi ma kamar mallakinka ne. (Misali na 71).

- Xauke tsani: Akwai alaqa idan ka kwatanta yanayin aikin da tsani na hawa sama. Ka ga ke nan idan aka xauke shi, to za a faxo daga sama. Dalili ke nan ‘yan gwanjo suke amfani da ita wajen faxuwa ko kuma yin wayo. (Misali na 63).
- Qaba: Siffar wannan cutar ta rashin kyawonta ta yi kama da kaya marasa kyau, domin kamar yadda ba a son cutar, haka ba a son nau’in kayan da ba su da kyau. (Misali na 33).
- A cuci gayuu: Dangantakar da ke tsakanin sabuwar ma’ana da kuma tsohuwar ita ce ta fuskar rashin gaskiya, domin ta yi daidai da aikata zamba ko kuma yin abin da ba haka yake ba. (Misali na 52).
- Yama-yama: Dangantakar tana komawa ne kan irin siffar qananan abubuwan da ke haifar da rashin kyau. Ka ga ke nan akwai alaqa a tsakanin kalmomin. (Misali na 112).
- Kankarewa: Alaƙar ma’ana ta asali na wannan kalma da sabuwar ma’ana ta fuskar aiki ce, domin kankarewa na nufin xauke ko cire wani abu daga cikin kuxin kaya, haka kuma rafi shi ne a cire wani abu daga cikin ciniki. (Misali na 23).

- Kogi: Kamar yadda aka sani, wani rami ne mai faxi da zurfi da kuma tsawo ruwa yana kwaranya. Saboda yanayinsa shi ya sa ake kiran mutumin da ke cin kayan mutane da wannan suna, domin shi ma yana cin haqqin mutane. (Misali na 30).
- Aure: Dangantakar da ke tsakanin sabuwar ma'ana da kuma ma'ana ta asali a nan, ita ce ta fuskar siffa, duk gaba xayansu suna magana ne a kan a haxuwar wasu abubuwa guda biyu. (Misali na 3).
- Kaka: Ita ma wannan kalma na nufin qarshen damina, lokacin da amfanin gona ya nuna. Sai 'yan gwanjo suka qara wa wannan kalma wata sabuwar ma'ana ta lokacin ciniki, ta yin amfani siffanta irin arziqin da ake samu sakamakon saukar ruwa, da kuma arziqin ciniki. (Misali na 26).
- Hajiya: Dangantakar da ke tsakanin sabuwar ma'ana da kuma ma'ana ta asali na wannan kalma, ita ce ta fuskar siffa, domin Alhazai suna amfani da fararan kaya ne lokacin da suke aikin hajjinsu. Shi ya sa 'yan gwanjo suka siffanta farar dilar kayan gwanjo da Hajiya. (Misali na 20).

- Mayu: Akwai dangantaka a tsakanin ma'anonin kalmar biyu ta fuskar aiki, saboda yadda maye yake cutarwa, haka shi ma mai tsadar kaya yake cutarwa. (Misali na 36).
- Alqali: Aikin alqali kamar yadda aka sani cewa shi ne yanke hukunci, a wurin 'yan gwanjo ma, ruwan sama yana yanke hukuncin cewa babu ciniki a kasuwa. Saboda yana hana kasuwanci, alqawarin kuxi ya rushe. (Misali na2)
- Nepa: Asalin wannan kalmar turanci ce da aka taqaice ta, tana nufin (Nigerian Electrical Power Authority.) ma'ana kamfanin ba da hasken wutar lantarki ta Najeriya. Ganin irin wannan kama ta haske, sai 'yan gwanjo suka faxaxa ma'anar kalmar Nepa ta asali, aka kira nau'in kaya masu haske. Ka ga a wurin 'yan gwanjo kalmar ta na da ma'anoni guda biyu, waxanda suke da dangantaka ta fuskar siffa. (Misali na 37).
- An yi ruwa: Bahaushe tun asali yana da kalmar ruwa, sannan kuma ya san daga inda ruwan yake zuwa, domin lokacin da aka yi ruwa daga sama, sai Bahaushe ya ce an yi ruwa. Kamar yadda ruwa yake sauka daga sama kowa ya samu, sai 'yan gwanjo suka kalli irin

wannan yanayi suke amfani da shi a yayin da kaya suka yi yawa a kasuwa. (Misali na 53).

- Ragon Malam: Bisa al'ada, an san malam mutun ne mai son sauqi a cikin al'amuransa, don haka duk abin da ya mallaka yana samunsa cikin sauqi. Wannan dalili ne ya sa 'yan gwanjo suka xauki wannan halayyar ta son sauqi, suke siffanta kayan da aka same su cikin sauqi da wannan suna. (Misali na 96)
- Lauje: Idan muka kalli wannan kalmar tana da ma'ar wani lanqwasashen qarfe mai qota da ake yankan ciyawa ko wani abu da shi. A wajen 'yan gwanjo kuwa yana nufin naira dubu shida. Abin lura a nan, shi ne siffar shida tana kama da lauje, domin zaka ganta a lanqwashe. (Misali 41)
- Gatari: Ita ma wannan kalmar tana nufin masari mai qaramin ruwa da qota da ake saran itace da shi. Amma kuma a kasuwar qofar Wambai wurin 'yan gwanjo suna nufin naira dubu bakwai, domin a cewarsu bakwai tana kama da gatari a wajen siffa. (Misali na 17)
- Dabaibayi: Wannan kalmar ita ma tana nufin xaurin qafafuwan gaba da ake yi wa dabba. Ko kuma igiyar da ake xaure dabbobi da ita. A wurin 'yan gwanjo kuwa dabaibayi na nufin naira dubu takwas, abin

lura a nan shi ne siffar takwas tana kama da dabaibayin da ake xaure dabbobi da shi na igiya. (misali na 11)

Kamar yadda muka ambata, duk sauran misalan haka suke. A kwai alaqa a kowanne tsakanin ma'ana ta asali da sabuwa.

4.3 Adadin kason kalamai 'yan gwanjo

Kamar yadda aka ambata a sama cewa 'yan gwanjo na yin amfani da waxansu kalamai wajen harkokinsu na kasuwanci, wanda idan ba ka cikinsu, ba za ka fahimci abin da suke nufi ba. Kalamai kamar yadda aka kawo su, an kasa su kashi uku. Akwai waxanda kalmomi ne guda-guda, waxansu kuma harxantantu ne, sannan kuma akwai waxanda qirqirar su aka yi. Don haka, zai yi kyau a fitar da kaso cikin xari domin fayyace kalamai kowanne rukuni.

Misali, 4.1.1, akwai kalmomi 50.

Don haka, $x = 39\%$.

4.1.2, Harxantawa, akwai kalamai 67.

Don haka, $x = 47\%$.

4.1.3, Qirqirar kalmar da babu ita, akwai kalmomi 5.

Don haka, $x = = 14\%$.

Don haka, a gaba xaya, harxantawa shi ne da kaso mafi yawa a kasuwar ‘yan gwanjo da kashi hamsin da biyar bisa xari (55%), sai kalmomi tilo da suke biye musu da kashi arba’in da xaya (41%), sannan kuma qirqirarrun kalmomi masu kaso huxu cikin xari (4%).

4.4 Kammalawa

A wannan babi, an yi bayani kan rukunonin ma’abota wannan sana’a ta sayar da kayan gwanjo, sannan kuma a qarqashin kowane rukuni, an kawo wasu kalamam da waxannan mutane ke yin amfani da su. Bugu da qari, an bayyana dangantakar da ke tsakanin tsohuwar ma’ana da kuma sabuwar ma’ana na waxansu daga cikin kalamam don nuna misali. Daga qarshe kuma, an kawo jadawali da ke nuni kan yawan kalamam da kowane rukuni ke xauke da shi, tare da fayyace adadin kowane kaso daga cikinsu.

BABI NA BIYAR

JAWABIN KAMMALAWA

5.0 GABATARWA

Wannan babi yana bayani ne na taqaitawa da kuma sakamakon bincike, tare da ba da wasu shawarwari.

5.1 Taqaitawa

An yi wannan bincike ne domin a tabbatar da cewa akwai karin harshen rukuni na masu sayar da kayan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai, cikin birnin Kano. An yi qoqari wajen tattara kalamai da dama domin fito da wannan karin harshen fili tare da fayyace sababbin ma'anonin da aka ba su.

An karkasa waxannan kalamai rukuni-rukuni ta yadda za a fahimci abin a sauqaqe. Binciken ya gano cewa 'yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai na da vangarori daban-daban, kamar 'yan kala da 'yan kwashe da 'yan dila, da sauransu. Bugu da qari, an fahimci cewa sana'ar gwanjo a yanzu tana xaya daga cikin sana'o'in Hausawa, saboda yawan jama'ar su Hausawan a ciki.

Binciken ya yi amfani da wani salo na tsattsefe kalmomi da fito da dangantakar da ke akwai tsakanin sababbabin ma'anoninsu da tsofaffin ma'anonin.

Wata manufar da wannan bincike ya tabbatar, ita ce faxaxa ma'anar asali daga tsohuwar ma'ana zuwa sabuwa ta yin la'akari da aiki ko yanayi ko kuma siffa. 'Yan gwanjo a kasuwar Qofar Wambai, Kano suna kallon abubuwa ne su yi musu suna ta yin amfani da yanayi ko sifa ko aiki, da sauransu. Wanxannan duk sun tabbatar da cewa lallai akwai karin harshe ga 'yan gwanjo.

5.2 Sakamakon Bincike

Wannan binciken an aiwatar da shi ne a kan karin harshen rukunin 'yan kasuwar gwanjo da ke Qofar Wambai, Kano. A babi na xaya an yi waxansu tambayoyi kamar haka: Shin 'yan kasuwar gwanjo na Qofar Wambai, Kano suna da karin harshe? Shin ana samun sauyawar ma'anoni a bakinsu? Shin akwai dangantaka tsakanin sabuwar ma'ana da kuma ma'ana ta asali a wurinsu? Shin ana samun faxaxar ma'ana a kalmominsu? Daga qarshe binciken ya gano cewa akwai wanzuwar karin harshe a tare da wannan rukuni na jama'a, kuma ana samun faxaxar ma'anoni a tare da

kalmomin da suke furtawa. Daga qarshe kuma, binciken ya tabbatar da cewa akwai dangantaka tsakanin ma'ana ta asali da kuma sabuwar ma'ana a kalamam nasu da ake zance.

Manazarta

- Abdullahi, M. (2001) "Kwatanta Karin Harshe Tsakanin Hausawa da Gwandarawa" Kundin Bincike na Digiri na Farko. Kano: Jami'ar Bayero.
- Abdu, A (1991) "Hausar 'Yan Tasha" Kundun Digiri Na Farko. Jami'ar Bayero Kano.
- Adamu, M.Y (2004) "The Development of Hausa Neologism: The Role of Urban Spaces". Takardar Da aka Gabatar a Taron Qara wa Juna Ilimi a Kan Harshe da Adabi da Al'ada. Jami'ar Bayero Kano.
- Abubakar, M.I (2002) "Dangantakar Harshe Da Addini: Nazari A kan Karin Harshen Gardawa a Birnin Kano Da Kewaye, Kundun Digiri na Biyu: Kano. Jami'ar Bayero.
- Aisha, U. (2008) "Salon Taxin Mata Hausawa Ma'aikata a Cikin Garin Kano". Kundun Digiri na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero.

Aisha, R. (1988) "Sexim and Sex Differences in Language". Department of

English and French. M.A Thesis, Kano. Bayero University.

Asiru, A. (2000) "The Use of Slangs in Kantin Kwari Market in Kano". M.A
Dissertation in the Department of Nigerian Languages, Kano:

Bayero University.

Audu, F. (1991) "Hausar 'Yan Tasha a Kano" Kundin Digiri na Farko,
Kano:

Jami'ar Bayero.

Aujara, S. (2012) "Sauye-Saye Tsakanin Larabci da Hausa" Kundin Digiri
na

Uku, Kano: Jami'ar Bayero.

Baba, T. (1988) "A Comparative Analysis of Guddiranci and Standard
Hausa

Morphophonology", Kano: Jami'ar Bayero.

Bature, A. (2002) "Nazari Kan Qirqirar Sababbin Kalmomi A Hausa"
Takardar Da

Aka Gabatar Domin Qara wa Juna Ilimi na Biyar a kan Harshe Da
Adabi Da

Al'ada. Kano: Jami'ar Bayero.

Bargery, G.P. (1934). *A Hausa-English Dictionary and English-Hausa*

Vocabulary. Oxford University Press, London.

Bilkisu, U. (2000) "Nazari A Kan Hausar Mata Matasa a Cikin Kano",
Kano:

Jami'ar Bayero.

Bilkisu, E. (1999) "Nazari A Kan Maganganun Xaliban Jami'ar Bayero,
Kano.

- Kundun Digiri na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero
- C.N.L.S (2006) *Qamusun Hausa Na Jami'ar Bayero*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Xantumbushi, M.A (1986) "Dialectal Study: The Case of Trill /r/ in Sokoto Metropolis" Kundin Digiri Na Biyu, Kano: Bayero University.
- Xantumbushi, M.A (2008) "Sarrafa Harshe Da Karkasuwar Hausar Rukuni A Qasar Hausa" Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies, Vol. I Sashen Koyar Da Harsunan Nijeriya.
- Fagge, U.U (1982). "Dialectal Influence In Choice of Voiceless labials In Kano"
M.A Thesis. Kano: Bayero University.
- Fagge, U.U (1992) "Tasirin Karin Harshe Na Rukuni Wajen Qirqirar Sababbin Ma'anoni A Hausa" Takardar Da akan Gabatar A Taron Qara wa Juna Ilimi A Sashen Koyar Da Harsunan Nijeriya, Kano: Jami'ar Bayero.
- Fagge, U.U (2002) Zaurancen Zawarawa a Birnin Kano da Kewaye. Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies, Vol. II, Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya.
- Fagge U.U (2004) *Ire-iren Karin Harshen Hausa na Rukuni*. Kano: Benchmark Publishers Ltd.
- Galadanci, etal (1980) "A Textbook of Methodology, Zaria. NNPC.
- Gandu, G.D (1995) "Extending The Frontiers of Knowledge: A Case Study for Political Linguistics in Hausa Studies". Takardar da aka Gabatar a Taron Qara wa Juna Ilimi a Kan Harshe da Adabi da Al'ada. Kano: Jami'ar Bayero.

Gwangwazo (2006) *Kano Cibiyar Kasuwancin Afirka*. Littafi Na Xaya

Maje Ahmad Gwangwazo Printing Press.

Haiba (2001) “Hausar ‘Yan Acava a Garin Malumfashi” Kundin Digiri na Biyu:

Kano: Jami’ar Bayero.

Hornby A.S (1974) *Advanced Learner’s Dictionary*. London. Oxford University

Press.

Inuwa, S. (2008) “Dangantaka da Bambance-Bambance Tsakanin Kananci Da

Daidaitacciyar Hausa” Kundin Digiri na Biyu: Kano. Jami’ar Bayero.

Isa, I. (2012) “Salon Maganar Fursunonin Gidan Yarin Katsina” Kundin Digiri na

Biyu: Kano. Jami’ar Bayero.

Kabiru, M. (1993) “Hausar ‘Yan Daba a Kano” Kundin Digiri na Xaya: Kano.

Jami’ar Bayero.

Kwalam H (2006) “Nazari Kan Dangantakar Haxejanci Da Guddiranci” Kundun

Digiri na Biyu. Kano: Jami’ar Bayero

Macrae M.F and others (1978) *New General Mathematics For Senior Secondary*

Schools: Lagos, Academy Press Plc.

Mamman, M. (2002) “Nazarin a Kan Hausar Gidan Rediyon Nijeriya Na Kaduna”.

In Algaita Journal of Current Research in Hausa Studies. Vol. 2. No. 1.

Mukhtar (2002) “Dangantakar Harshe da Addini: Nazari a Kan Karin

Harshen Gardawa a Birnin Kano da Kewaye, Kundun Digiri na Biyu: Kano.

Jami'ar Bayero.

Salim B. (1986) "Tsarin Al'ada Kan Harshe". Kano: Jami'ar Bayero.

Salim B. (1990) "Sharar Fage a Kan Karin Harshen Hausa". Kano: Jami'ar Bayero.

Sani, S. (1988). "Political Language As a Source of Lexical Expansion: The Case Study of Hausa." Phd Dissertation. Kano: Bayero University.

Sani, M.A.Z (1999). *Tsarin Sauti Da Nahawun Hausa*. Ibadan: University Press

Plc.

Sani, M.A.Z (2002) *Alfiyyar Mu'azu Sani 1: Tsarin Sauti da Tasarifin Hausa a*

Wage. Kano: Benchmark Publishers Ltd.

Shafa'atu (2012) "Hausar 'Yan Sanda a Wasu Barikoki a Kano:" A Kundun Digiri

Na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero.

Sharma, B. D. (2005) Language And Linguistics. New Delhi. Amol Publication PVT Ltd.

Schmih N. (2006) "An Introduction to Applied Linguistics" London: Hodder Education.

[www.https://en.m.wikipedia.org/wiki/encyclopedia](https://en.m.wikipedia.org/wiki/encyclopedia).

Wurma, A.G. (1998) A Synchronic Study of Linguistic Changes Occuring in Hausa. Ph.D Dissertation. Zaria. Ahmad Bello University.

Yakasai, M.G. (2004) "Yanayin Karin Harshen Sojoji a Barikoki: Nazari a Kan Barikin Bukavu da na Janguza. Kundun Digiri na Biyu. Kano: Jami'ar

Bayero.

Yahaya, A. (2012) “Hausar Masu Kallon Qwallon Qafa a Garin Katsina”

Kundun Digiri na Biyu. Kano: Jami’ar Bayero

Yahaya, I. (2002) *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*.
Malaysia

Printing Press.

Zage, U. (2002) “Karin Harshen Hausar Tukari Mazauna Qasashen
Larabawa”

Kundun Digiri na Xaya. Kano: Jami’ar Bayero

Zarruq, R.M (1990) *Sabuwar Hanyar Nazarin Hausa Don Qananan
Makarantun*

Sakandare. Ibadan: University Press.

RATAYE

Waxanda aka yi hira da su:

Hira da Alhaji Musa Ibrahim, ranar 24-12-2014, a rumfarsa da ke kasuwar Qofar Wambai, da misalin Qarfe 11:00 na rana.

Hira da Usman Abubakar, ranar 8-12-2014, a rumfarsa da ke kasuwar Qofar Wambai, da misalin qarfe 4:00 na yamma.

Hira da Nasidi Maigwanjo Shugaban ‘yan kasuwar, ranar 20-12-2014, a rumfarsa da ke kasuwar Qofar Wambai, da misalin qarfe 2:35 na rana.

Hira da Ibrahim Abubakar, ranar 3-1-2015, a bakin Masallacin kasuwar Qofar Wambai, da misalin qarfe 2:30 na rana.

Hira da Umar Muhammad a gidansa da ke Xorayi, ranar 9-1-15, a qofar gidansa da Magariba, misalin qarfe 7:15 na dare.

Hira da Umar Muhammad a bakin shagonsa, ranar 11-2-2015, da misalin qarfe 1:15 na rana.

Hira da Uzairu Maikwashe, a bakin Masallacin kasuwar qofar Wambai ranar 18-2-2015 da misalin qarfe 11:45 na rana.

Tattaunawa tare da Malam Salihu ranar 21-2-2015, a kasuwar qofar Wambai, da misalin qarfe 1:45 na rana.